

ΤΕΙ-ΑΘΗΝΑΣ- ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ-ΤΜΗΜΑ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Διδακτικές Σημειώσεις Κοινωνιολογίας του Δικαίου

Δρ. Μαρία Μητροσύλη
Επίκουρη Καθηγήτρια

Ε' ΕΞΑΜΗΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ

2008/2009

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή

Κεφάλαιο 1- *η κοινωνιολογία του δικαίου*

α) έννοια, ορισμός

β) καταγωγή

γ) τοποθέτηση της κοινωνιολογίας του δικαίου μεταξύ της κοινωνιολογίας και της νομικής

δ) διακρίσεις της κοινωνιολογίας του δικαίου

ε) επιστημονικά ρεύματα και θεωρητικοί στην κοινωνιολογία του δικαίου

Κεφάλαιο 2 - *δίκαιο και κοινωνία*

α) η προσέγγιση του δικαίου κατή την κοινωνιολογία του δικαίου

β) δίκαιο και άλλοι τομείς

γ) άλλοι παράγοντες καθοριστικοί του δικαίου

δ) η αλλαγή του νομικού συστήματος, ο εκσυγχρονισμός, η μεταρρύθμιση, η τροποποίηση της νομοθεσίας

ε) χώροι ελεύθεροι δικαίου

Κεφάλαιο 3 *Η παραγωγή του δικαίου*

α) η θέσπιση των νόμων και η υποστηρικτική λειτουργία της «νομοθέτησης»

β) οι πηγές του δικαίου

γ) φαινόμενα κοινωνικής και νομικής παθολογίας

Κεφάλαιο 4 *η τυπική εφαρμογή, η ουσιαστική εφαρμογή και η αποτελεσματικότητα των νόμων*

➤ **Εργαστήριο κοινωνιολογίας του δικαίου**

➤ **Βασική βιβλιογραφία και οδηγός για περαιτέρω μελέτη**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κοινωνιολογία του δικαίου αποτελεί ένα ευρύ επιστημονικό πεδίο. Παρομοιάζεται με τον *Ιανό*, θεότητα της αρχαιότητας με δύο πρόσωπα. Το ένα κοιτάζει την Κοινωνιολογία και το άλλο τη Νομική Επιστήμη. Αυτό έχει ως συνέπειες το γνωστικό της αντικείμενο να περιλαμβάνει και εξετάζει το δίκαιο στην πολυπλοκότητά του, ως *κοινωνικό φαινόμενο με κανονιστικό χαρακτήρα*. Το ενδιαφέρον της κοινωνιολογίας του δικαίου εστιάζεται στην ιδιαιτερότητα της να έχει τόσο θεωρητικό όσο και εμπειρικό-ερευνητικό προσανατολισμό.

Με τις σημειώσεις μου επιχειρώ να καλύψω την ύλη του μαθήματος, όπως περιγράφεται στο πρόγραμμα σπουδών, με σαφή αναφορά στην υγεία μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα του δικαίου της υγείας, της διοίκησης και οργάνωσης των υπηρεσιών υγείας και των πρακτικών που αποκρυσταλλώνονται στις υπηρεσίες υγείας. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη θέση των νόμων, στη γνώση της νομοθεσίας, στην τυπική και ουσιαστική εφαρμογή των κανόνων δικαίου και την αποτελεσματικότητά τους. Επιπλέον εξετάζονται παθολογικά φαινόμενα σχετικά με την αποτελεσματικότητα των νόμων κατά την εφαρμογή τους και τη σύζευξή τους με την πραγματικότητα του κοινωνικού σχηματισμού, του συστήματος και των φορέων υγείας, της εθνικής και ευρωπαϊκής νομοθεσίας με στόχο την επίλυση και την άρση συγκεκριμένων δυσλειτουργιών.

Οι ανά χείρας σημειώσεις, που αποτελούν μερικό αντικείμενο ενός βιβλίου μου, απευθύνονται κυρίως στους φοιτητές και επαγγελματίες, που πρόκειται να στελεχώσουν αργότερα τις μονάδες υγείας του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Προσδοκώ ότι μπορούν να συμβάλλουν στην απόκτηση θεωρητικών και εμπειρικών γνώσεων, ώστε ως διοικητικά στελέχη να παίξουν

δημιουργικό ρόλο, και να έχουν μέλημά τους την αποτελεσματική εφαρμογή των νομικών κανόνων και την ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών (bests practices). Τα αιτήματα για εύρυθμη λειτουργία των μονάδων υγείας και οι σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες σε αυτό τον τομέα δημιουργούν μεγαλύτερες απαιτήσεις σε επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και κριτικού πνεύματος από τους φοιτητές και μελλοντικούς επαγγελματίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η κοινωνιολογία του δικαίου αποτελεί ένα νέο τομέα της γνώσης, που εμφανίζεται στο επιστημονικό πεδίο τον 20^ο αιώνα.

Α) ΕΝΝΟΙΑ, ΟΡΙΣΜΟΣ

Κοινωνιολογία του δικαίου ή νομική κοινωνιολογία¹ είναι ο τομέας της γνώσης (discipline) που έχει ως αντικείμενο την κατανόηση και έρευνα των νομικών φαινομένων. Εξετάζει το δίκαιο σαν κοινωνικό φαινόμενο με κανονιστικό – εξουσιαστικό χαρακτήρα (Παπαχρίστου, 1999)

Ένας άλλος ορισμός που προτείνεται και έχει ως αφετηρία² την «Καθαρή θεωρία του δικαίου» είναι ο εξής : η Κοινωνιολογία του δικαίου έχει ως

¹ Η Νομική κοινωνιολογία θεωρείται ευρύτερη της Κοινωνιολογίας του δικαίου ως προς το γνωστικό αντικείμενο.

² Ο Hans Kelsen γερμανός νομικός (1881-1973) και συγγραφέας του βιβλίου «Καθαρή θεωρία του Δικαίου», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1934, θεωρεί ότι «η Κοινωνιολογία του Δικαίου ενδιαφέρεται για τις δραστηριότητες και τα γεγονότα μέσω των οποίων δημιουργούνται οι κανόνες του δικαίου, καθώς και για τις σχέσεις αιτίου και αποτελέσματος μέσω των οποίων οι ως άνω κανόνες συνδέονται με τις ανθρώπινες συνειδήσεις. Οι σχέσεις αυτές μεταξύ κανόνων και συνειδήσεων διαμορφώνονται τόσο στο επίπεδο της γένεσης, όσο και στο επίπεδο της εφαρμογής των κανόνων του δικαίου».²

αντικείμενο «το σύνολο των σχέσεων, των αλληλεξαρτήσεων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ κανόνων δικαίου, κοινωνικών δομών και ανθρώπινων δραστηριοτήτων κατά τα στάδια της γένεσης, της εξέλιξης και της εφαρμογής των ως άνω κανόνων (Ιντζεσίλογλου 1990).

Η Κοινωνιολογία του δικαίου έχει ως βασική αποστολή :

α) να παρέχει στο *νομοθέτη* πριν τη θέση του νόμου, επιστημονικά δεδομένα για τα κοινωνικά προβλήματα που απαιτούν ρύθμιση στην κάθε συγκεκριμένη κοινωνία,

β) να κατανοήσει και ερευνήσει την αποτελεσματικότητα των νόμων και των κανονιστικών πράξεων. Η αποτελεσματικότητα προϋποθέτει την πραγματική γνώση του νόμου, την *ουσιαστική εφαρμογή* του και τη μεταβολή της νοοτροπίας ή των στάσεων και των κοινωνικών αναπαραστάσεων ή ακόμη την *αλλαγή της νομικής συνείδησης του κοινωνικού ατόμου*. Η αναποτελεσματικότητα, η μη ουσιαστική εφαρμογή και η άγνοια των νόμων αποτελούν προϊόν της κοινωνικής παθολογίας που έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις στη σύγχρονη εποχή και η μελέτη του παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το χώρο της υγείας, καθώς η μη εφαρμογή της ειδικής νομοθεσίας για την υγεία η κατ' άλλη ορολογία η «*ανενέργεια*» του νόμου έχει σοβαρές επιπτώσεις στην οργάνωση και λειτουργία των υπηρεσιών υγείας και στη φροντίδα των ασθενών.

B) ΚΑΤΑΓΩΓΗ

Στην Ευρώπη η θεμελίωσή της αποδίδεται στον αυστριακό νομικό Eugen Ehrlich (1862-1922), ο οποίος δημοσίευσε το 1913 το “Grundlegung der Sociologie des Rechts” (Τα θεμέλια της Κοινωνιολογίας του δικαίου). Σε αυτό το κείμενο προτείνει να ανοιχτεί το δίκαιο προς την κοινωνική πραγματικότητα, διακρίνοντας μεταξύ του ισχύοντος δικαίου που επιβάλλεται από το Κράτος και του ζωντανού ή αυθόρμητου δικαίου που προέρχεται από συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Η κοινωνία δεν έπαψε ποτέ και εξακολουθεί άλλωστε να δημιουργεί δίκαιο. Έγραφε συγκεκριμένα, ότι «Το κέντρο βάρους ανάπτυξης του δικαίου,..., δεν πρέπει να αναζητηθεί ούτε στη νομοθεσία, ούτε στη θεωρία, ούτε στη νομολογία, αλλά σε αυτή την ίδια την κοινωνία».

Στις ΗΠΑ πατέρας της Κοινωνιολογίας του δικαίου της *κοινωνιολογικής νομολογίας* θεωρείται ο Dean Roscoe Pound (1870-1964), ο οποίος αντιλαμβάνεται το δίκαιο ως μέσο άσκησης κοινωνικού ελέγχου και προσδιορίζει τη νομική γνώση σαν μια κοινωνική τεχνική που αποσκοπεί στην ικανοποίηση των κοινωνικών συμφερόντων. Εισάγει τον ιστορικό σχετικισμό και αναλύει την εξέλιξη του δικαίου, υπό το πρίσμα τεσσάρων φάσεων :

- α) του αυστηρού δικαίου σαν μέσο κοινωνικού ελέγχου,
- β) της επιείκειας και του φυσικού δικαίου,
- γ) της ωριμότητας του και
- δ) της κοινωνικοποίησής του.

Αυτή η τελευταία τον οδηγεί να σκεφτεί το δίκαιο σαν *κοινωνικό θεσμό*, που αποσκοπεί να ικανοποιήσει τις κοινωνικές ανάγκες στη βάση μιας λειτουργιστικής λογικής. Το δίκαιο στο σύγχρονο κόσμο είναι για τον Round «ένα πρωταρχικό είδος κοινωνικού ελέγχου», που μέσω αυτού επιτυγχάνεται η κοινωνική συνοχή (Παπαχρίστου, 1999).

Ωστόσο σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση του γνωστικού αντικειμένου της Κοινωνιολογίας του δικαίου έπαιξε το έργο των Durkheim, Marx και Weber, που συνέβαλε στη διαμόρφωση θεωρητικών ρευμάτων της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης και στη συγκρότηση τυπικών ή άτυπων σχολών, με αποκλίσεις στη θεωρία και στην εμπειρική έρευνα.

B) ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ο όρος Κοινωνιολογία του δικαίου προέρχεται από τις λέξεις *Κοινωνιολογία* και *Δίκαιο*. Βρίσκεται κατά συνέπεια στο σταυροδρόμι δύο επιστημών: από τη μια της Κοινωνιολογίας και από την άλλη της Νομικής. Κάθε μία από αυτές διεκδίκησε να την εντάξει στο επιστημονικό της corpus. Αυτό ίσως δημιούργησε και τις περισσότερες επιστημονικές δυσκολίες στην εννοιολόγησή της. Με βάση αυτή τη διπλή αναφορά, παρατηρείται μερικές φορές το φαινόμενο διεπιστημονικής διαμάχης μεταξύ νομικής και κοινωνιολογίας, ως προς την ένταξη της κοινωνιολογίας του δικαίου: Η μεν νομική θεωρεί την Κοινωνιολογία του Δικαίου ως βοηθητικό κλάδο της, ενώ η κοινωνιολογία την εντάσσει στους δικούς της (Treves 1993).

Ωστόσο, η Κοινωνιολογία του δικαίου προσφεύγει τόσο στη νομική επιστήμη και θεωρία του δικαίου για να καθορίσει τη φύση των παραπάνω

σχέσεων, αλληλεπιδράσεων και αλληλεξαρτήσεων, καθώς και την έννοια του νομικού κανόνα, όσο και στην κοινωνιολογία για να προσδιορίσει τι είναι κοινωνική δομή και ανθρώπινη κοινωνική δραστηριότητα.

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι η Κοινωνιολογία του δικαίου έχει ανάγκη για τη συγκρότησή της, τη συνεργασία της νομικής και της κοινωνικής επιστήμης. Έτσι η Κοινωνιολογία του Δικαίου είναι ανοικτή τόσο στην ιστορική εξέλιξη της νομικής επιστήμης και πρακτικής όσο και της κοινωνιολογίας.

Οι δυσκολίες αυτές έχουν υπερκεραστεί σήμερα, καθώς νομικοί και κοινωνιολόγοι συνειδητοποιούν ότι το πεδίο εφαρμογής της Κοινωνιολογίας του δικαίου ανήκει στο χώρο της διεπιστημονικής έρευνας του δικαίου και των επιμέρους κλάδων του. Η διεπιστημονικότητα είναι κατανοητή κάτω από τρεις οπτικές : α) «σαν ένας απλός συγκερασμός ή παράθεση διαφορετικών επιστημονικών συνεισφορών», β) «μια αμοιβαία διαφώτιση του δικαίου και της κοινωνιολογίας» και γ) «μια μεταμοντέρνα προσέγγιση του δικαίου η οποία καταφεύγει στην Κοινωνιολογία του δικαίου για να αποδείξει ότι το δίκαιο είναι πληθυντικό, ελαστικό και μετριοπαθές», στο βαθμό που θεωρεί ότι υπάρχει κρίση του δικαίου της νεωτερικότητας, καθώς για το μεταμοντερνισμό το δίκαιο είναι «αμφισβητούμενο, διαφοροποιούμενο και εξασθετισμένο σε άλλους κανόνες», έχοντας χάσει τα χαρακτηριστικά «του κύρους, της ομοιομορφίας και του ορθολογισμού».

1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ³.

Η κοινωνιολογία θεωρείται ως η επιστημονική μελέτη της κοινωνίας. Κατ' άλλη θεώρηση η κοινωνιολογία είναι η κριτική θεωρία της κοινωνίας και όχι μια «κοινωνική φυσική». Έχει ως αντικείμενο «τη θεωρητική και εμπειρική ανάλυση του φαινομένου «κοινωνία» που δεν νοείται ως απλό άθροισμα των ατόμων που κάθε φορά την αποτελούν», αλλά είτε ως το ιδιαίζον πλέγμα των κοινωνικών τους σχέσεων και αλληλεπιδράσεων, είτε ως το σύνολο των κοινωνικών ομάδων και σχηματισμών που την συνθέτουν, είτε ως σύστημα «θεσμών και θεσμοποιημένων τρόπων συμπεριφοράς». (Λαμπίρη-Δημάκη Ι. 1993).

Τα *χαρακτηριστικά* της επιστημονικής μεθόδου που χρησιμοποιεί είναι :

- Η αφαίρεση
- Η γενίκευση
- Οι εμπειρικές αποδείξεις (επιβεβαίωση/διάψευση των υποθέσεων και των θεωριών)
- Η αντικειμενικότητα

Οι *μέθοδοι* και οι *τεχνικές*⁴ που χρησιμοποιεί κυρίως είναι :

➤ Η ποσοτική μέθοδος

- Στατιστική μέθοδος

³ Η λέξη επινοήθηκε από τον A. Comte, γάλλο κοινωνιολόγο το 1824 στην αλληλογραφία του και στο βιβλίο του «Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας» (1838).

⁴ Θα εξετάσουμε στο *Εργαστήριο της Κοινωνιολογίας του Δικαίου* αναλυτικά τις μεθόδους και τεχνικές, σε σχέση και με την ανάληψη συγκεκριμένων εργασιών, που θα αφορούν κυρίως στο *παράδειγμα* των υπηρεσιών υγείας.

➤ Η ποιοτική μέθοδος

- Μελέτη περίπτωσης (case study)
- Παρατήρηση
- Συνεντεύξεις (κατευθυνόμενες-ημικατευθυνόμενες-ανοικτές) κ.α.
- Έρευνα αρχείου
- Ιστορική μέθοδος κ.α.

Επίσης *οι μέθοδοι και τεχνικές* μπορούν να τυποποιηθούν και ως εξής:

➤ Η συγκριτική μέθοδος

α) Πειραματική και β) Φανταστικό πείραμα

➤ Η τυπολογική μέθοδος

- Ταξινομητικούς τύπους
- Ακραίους τύπους-πόλους / Ζεύγη αντιθέσεων
- Τους ιδεότυπους

➤ Η έμμεση παρατήρηση

- Γραπτά τεκμήρια
- Ποσοτικά τεκμήρια-κοινωνικοί δείκτες
- Τεκμήρια του υλικού πολιτισμού
- Εικονογραφικά και ακουστικά τεκμήρια
- Ανάλυση περιεχομένου

➤ Η άμεση παρατήρηση

- Με συμμετοχή του ερευνητή (επιτόπια έρευνα)
- Συνεντεύξεις (κατευθυνόμενες-ημικατευθυνόμενες-ανοικτές)
- Υποβολή ερωτηματολογίων (δειγματοληπτική κοινωνική έρευνα που αφορά επιλογή δείγματος-κατάρτιση ερωτηματολογίου-επαλήθευση-κωδικοποίηση-κωδικογράφιση-πίνακες διασταυρώσεων-επεξεργασία).

2. ΝΟΜΙΚΗ - ΔΙΚΑΙΟ

Η νομική επιστήμη⁵ έχει ως αντικείμενο τη συστηματική επεξεργασία (ορισμοί, εννοιολογικές κατηγορίες, αναζήτηση της νομικής φύσης θεσμών) των νομικών κανόνων που ισχύουν σε συγκεκριμένη κρατική οντότητα και σε συγκεκριμένο χρόνο, καθώς και τη διαμέσου της ερμηνείας εύρεση του νοήματός τους. Κατ' αυτή την προσέγγιση γνωστικό αντικείμενο της νομικής επιστήμης είναι το θετικό δίκαιο (Παπαχρίστου 1999). Το θετικό δίκαιο είναι ένα σύνολο κανόνων που ρυθμίζουν αναγκαστικά τις σχέσεις των μελών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας και προβλέπουν κυρώσεις σε περίπτωση μη εφαρμογής τους από την οργανωμένη σε κράτος δημόσια εξουσία.

Τα *χαρακτηριστικά* του είναι τα εξής:

- Το Κανονιστικό στοιχείο

⁵ Ο ορισμός αυτός προέρχεται από το κυρίαρχο ρεύμα του νομικού θετικισμού, κατά το οποίο η κοινωνία είναι απύουσα.

- Το Επιτακτικό »
- Το Ιεραρχικό »

Οι *μέθοδοι* που χρησιμοποιούνται είναι :

- Η αφαίρεση
- Η επαγωγή
- Η ερμηνεία
- Η επιχειρηματολογία

Δ) ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Κοινωνιολογία του δικαίου διακρίνεται από πολλούς συγγραφείς, μεταξύ των οποίων οι Carbonnier, Perrin σε Θεωρητική και Εμπειρική.

Στο βιβλίο του R. Treves, η Κοινωνιολογία του δικαίου διακρίνεται σε «γενική» και «ειδική» από τον F. Terré. Η γενική Κοινωνιολογία του δικαίου αφορά περισσότερο θεωρητικά θέματα, που σχετίζονται με την «ιδιαιτερότητα του νομικού» φαινομένου σε σχέση με τις ιστορικές και της κοινωνικής ανθρωπολογίας θεωρήσεις. Αντίθετα η ειδική μελετά τη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του και τις δραστηριότητές του.

Επίσης, η Κοινωνιολογία του δικαίου μπορεί να διακριθεί σε Κοινωνιολογία των κανόνων (*mormes*), σε Κοινωνιολογία των θεσμών, σε Κοινωνιολογία των διαφορών και Κοινωνιολογία των νομικών επαγγελμάτων. Επίσης μια άλλη διάκριση μπορεί να γίνει με κριτήριο τους κατ' ιδίαν κλάδους του δικαίου.

Τέλος αποσχίσεις από το Corpus της Κοινωνιολογίας του δικαίου αποτελούν η εθνολογία ή η ανθρωπολογία του δικαίου, ενώ μάλλον υποδιαιρέσεις με μικρότερη τάση αυτονομίας αποτελεί η νομική ψυχολογία, της οποίας εξειδικεύσεις συνιστούν η νομική ψυχανάλυση, η νομική ψυχιατρική και η δικαστική ψυχολογία

Ε) ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΣΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Επιστημονικά ρεύματα, όπως ο θετικισμός, ο νετερμινισμός, ο υποκειμενισμός, ο δομισμός, ο λειτουργισμός, η συστημική θεωρία, ο ρεαλισμός, ο πλουραλισμός κ.α. άσκησαν επιδράσεις στη διαμόρφωση της Κοινωνιολογίας του δικαίου, ιδίως μέσω του έργου μεγάλων θεωρητικών. Ιδιαίτερα του έργου των Durkheim, Marx, Freud και Weber, καθώς και των συνεχιστών τους, αλλά και άλλων επιστημόνων.

Στη συνέχεια της φύσης, η κοινωνία θεωρείται ως αυτοτελή οντότητα, που υπόκειται σε «γενικούς νόμους ή κανονικότητες», αποτελώντας υπερβατική έννοια, σε σχέση με τα άτομα που την απαρτίζουν. Η κοινωνία δεν είναι μόνο «ένα σύνολο ατόμων» που συνδέονται μεταξύ τους με κάποια σύμβαση ή entente κατά τον Piaget, ούτε επίσης ταυτίζεται μόνο με τα όρια του εθνικού κράτους. Η κοινωνία είναι ένα σύστημα αμοιβαίων σχέσεων που συνδέει τα άτομα μεταξύ τους, σύμφωνα με τον Giddens. Επίσης, αυτή γίνεται κατανοητή, ως ένα σύνολο ορθολογικών συμπεριφορών, που την κατευθύνουν προς την πρόοδο. Αυτή η θεώρηση αποτελεί κεντρική έννοια της Κοινωνιολογίας του 19^{ου} αιώνα που συνέπιπτε με την εκβιομηχάνιση. Η πρόοδος αποτελούσε κοινωνική εκφορά της λογικής, της γνώσης και της

τεχνολογίας. Άλλωστε η ανάπτυξη της τεχνολογίας είχε ως επακόλουθο την υλική ευημερία που αντανakλούσε το ανώτερο επίπεδο υγείας και τη μεγαλύτερη διάρκεια ζωής.

Συχνά λόγω της δυσκολίας ορισμού της, χρησιμοποιούνται διαφορετικοί όροι από τους κοινωνιολόγους, όπως *κοινωνικός σχηματισμός*, *κοινωνική οργάνωση* των *societies globales* ή ακόμη *κοινωνικός κόσμος*. Μια έννοια που συνδέεται συχνά, χωρίς να ταυτίζεται είναι η έννοια του πολιτισμού (ή κουλτούρας). Ο πολιτισμός περιλαμβάνει τους τρόπους ζωής των μελών ή ομάδων μιας κοινωνίας και είναι έννοια ευρύτερη των δημιουργημάτων του ανθρώπινου νου (τεχνών και γραμμάτων). Χωρίς τον πολιτισμό δεν θα είμαστε «ανθρώπινα όντα» (Freud, Castoriadis). Ως ανθρώπινα όντα, εκτός του ότι γεννιόμαστε με ορισμένα βασικά ανακλαστικά και βιολογικές ανάγκες (τροφή, ποτό, σεξουαλικότητα κ.α.), οι επιδράσεις του πολιτισμού φαίνεται να επιδρούν στην υπερνίκηση των βιολογικών αναγκών με τρόπους που δεν έχει όμοιό τους στα ζώα. Το βρέφος από τη γέννησή του κοινωνικοποιείται, καθίσταται κοινωνικό άτομο. Επειδή οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί που αναπτύσσονται σε αυτές διαφέρουν μεταξύ τους, οι κοινωνιολόγοι, οι ανθρωπολόγοι και οι κοινωνιολόγοι του δικαίου αποφεύγουν τον εθνοκεντρισμό στις προσεγγίσεις τους.

Ο 19^{ος} αιώνας, κατά τον οποίο εμφανίζεται η Κοινωνιολογία, ήταν παράλληλα και η χρυσή εποχή της Κωδικοποίησης. Το δίκαιο, με τη μορφή του νόμου, αποτελεί μια επέμβαση του Κράτους στην κοινωνία. Οι κανόνες του δικαίου απομακρύνονται από την κοινωνική πραγματικότητα, αφού η θέσπισή τους συνδέεται με την αφηρημένη σύλληψη της «γενικής θέλησης» και συνιστούν, από την άποψη αυτή, ρυθμιστική τάξη, που επιβάλλεται στην κοινωνία.

Οι πρώτοι κοινωνιολόγοι του 19^{ου} αιώνα είναι κριτικοί απέναντι στο κρατικό δίκαιο, σε αντίθεση με την πλειονότητα των κοινωνιολόγων του 20^{ου} αιώνα που θεωρούν το κρατικό δίκαιο σημαντικό στοιχείο για τη συνοχή της.

Θα αναφερθούμε με σύντομο τρόπο, στα βασικά επιστημονικά ρεύματα, που προτείνουν ερμηνευτικά εργαλεία κατά την έρευνα των κοινωνικών φαινομένων και που μολονότι ανήκουν στον τομέα της επιστημολογίας, επιδρούν και στα έργα των κοινωνιολόγων του δικαίου.

- ο θετικισμός είναι η θεωρία κατά την οποία, μόνο τα παρατηρήσιμα φαινόμενα μπορούν να στηρίζουν την επιστημονική γνώση. Μέσω της παρατήρησης και του πειράματος επαληθεύεται ή διαψεύεται, αν τα κοινωνικά φαινόμενα αποτελούν εκδηλώσεις των «γενικών νόμων». Ειδικά ο θετικισμός του Comte αποτελεί προέκταση του εμπειρισμού του Hume και βρίσκεται στον αντίποδα της μεταφυσικής.
- ο αντικειμενισμός είναι η θεωρητική άποψη κατά την οποία η πραγματικότητα υφίσταται από μόνη της, ανεξάρτητα από τον παρατηρητή. Βρίσκεται σε αντίθεση με τον υποκειμενισμό σύμφωνα με τον οποίο τα πράγματα δεν έχουν αντικειμενική ισχύ, αλλά η μορφή τους αναφέρεται στον τρόπο που τα αντιλαμβάνεται ο παρατηρητής.

- Ο ντετερμινισμός (η αιτιοκρατία) αναφέρεται στον αιτιώδη πρωτεύοντα παράγοντα της κοινωνικής δομής σε βάρος της αυτονομίας του ανθρώπου, σε σχέση με την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων.
- η τυχαιοκρατία κατά την οποία υπάρχουν φαινόμενα τα οποία εμφανίζονται αναίτια.
- ο ιστορικός υλισμός υιοθετεί την αντίληψη ότι όλα τα όντα και τα φαινόμενα ανάγονται στην ύλη και η ανάπτυξη συνδέεται με τη θέση, αντίθεση και σύνθεση, η οποία προκύπτει μέσα από τη σύγκρουση των αντιθέσεων.
- ο ιδεαλισμός θεωρεί ότι η πραγματικότητα δεν υπάρχει αυτοτελώς αλλά εξαρτάται από τον παρατηρητή της που μπορεί να τα αντιληφθεί με τις αισθήσεις του ή ακόμη μέσα από παραστάσεις και εικόνες των πραγμάτων.
- ο μεθοδικός ατομισμός αποτελεί θεώρηση κατά την οποία η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων ανάγεται στα χαρακτηριστικά των ατόμων.
- ο ρεαλισμός σε αντίθεση με το θετικισμό θεωρεί ότι η ερμηνεία μπορεί να γίνει μέσα από την ανάδειξη των υποκειμένων και λανθανόντων μηχανισμών που συνδέουν αιτιωδώς τα φαινόμενα.

- ο λειτουργισμός διατυπώνει μια ερμηνεία για την κοινωνική δραστηριότητα στη βάση των επιπτώσεων που έχει στη λειτουργία άλλης κοινωνικής δραστηριότητας, θεσμού ή ακόμη και ολόκληρης της κοινωνίας.
- ο πλουραλισμός αναφέρεται στη διάχυση της εξουσίας σε διάφορους φορείς και στον επιμερισμό της σε αποκεντρωμένες μονάδες. Ειδικά εξετάζει τις κοινωνικές οργανώσεις (οργανισμούς, όπως τα νοσοκομεία) που η εξουσία κατανέμεται σε διάφορες ομάδες και θεσμούς (π.χ διοίκηση, επαγγελματίες και ασθενείς).
- ο δομισμός (structuralisme) θεωρεί ότι οι εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας ερμηνεύονται με βάση της μεταξύ τους σχέσεις που συγκροτούν μια δομή⁶. Οι κοινωνικές δομές δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμες, επειδή τοποθετούνται κάτω από τις ορατές εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας (Levi- Strauss).

⁶ Δομή σημαίνει αφενός τη βάση, τα θεμέλια ενός οικοδομήματος, αλλά και την εσωτερική διάρθρωση ποικίλων στοιχείων σε μια ολότητα, που συνδέονται το ένα με το άλλο έτσι ώστε κανένα από αυτά να μην μπορεί να είναι αυτό που είναι έξω από τις σχέσεις του με τα υπόλοιπα (Λεξικό φιλοσοφίας). Επίσης, η *Κοινωνική Δομή* είναι οποιοδήποτε επανεμφανιζόμενο πρότυπο κοινωνικής συμπεριφοράς. Αφορά στις τακτικές που διαρκούν και στις μορφοποιημένες σχέσεις μεταξύ των στοιχείων μιας κοινωνίας. Πολλοί κοινωνιολόγοι τη συσχέτισαν με τις μηχανές ή τους οργανισμούς. Ειδικότερα οι λειτουργιστές ενέταξαν τους κοινωνικούς θεσμούς, ως στοιχεία της κοινωνικής δομής (Λεξικό Κοινωνιολογίας).

- η συστημική προσέγγιση αποτελεί βασικό θεωρητικό υπόδειγμα της κοινωνιολογίας της δεκαετίας 1950-1970. Επιχειρεί να μπολιάσει την κοινωνιολογική θεωρία με τη βιολογία, την ψυχολογία, την πολιτική και την οικονομία, αλλά και την κυβερνητική και την πληροφορική. Χρησιμοποιήθηκε ιδίως στη μελέτη των σύνθετων οργανώσεων και συστημάτων (π.χ. στην οικονομία, στην υγεία, κ.α.). Οι έννοιες εισροές-εκροές, ανατροφοδότηση συνιστούν λέξεις κλειδιά. Επικρίθηκε έντονα με το σκεπτικό ότι παραγνωρίζει τη σύγκρουση, την αλλαγή και την αντίφαση. Κριτική που ελήφθη υπόψη στη συνέχεια από ορισμένους θεωρητικούς.
- ο μεταμοντερνισμός ή οι θεωρίες της μετανεωτερικότητας έχουν ως υπόθεση ότι από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, σε όλα τα πεδία παρατηρείται κρίση, διάβρωση και μετάβαση της ανθρωπότητας σε ένα παγκόσμιο τόπο, με την αποδυνάμωση του έθνους-κράτους και τη μετατόπιση της σύγκρουσης από το κοινωνικό στο πολιτισμικό πεδίο και από το μονισμό στον πλουραλισμό και τη διαφορετικότητα.

Πέρα από τα παραπάνω μεγάλα θεωρητικά ρεύματα, θα επιχειρήσουμε να εκθέσουμε βασικά στοιχεία από το έργο των εξής σημαντικών επιστημόνων.

➤ **Ο Ντυρκάϊμ E. (Emile Durkheim, 1858-1917)**

— Ο καταμερισμός της κοινωνικής εργασίας (La division du travail social, 1983).

— Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου (*Les règles de la méthode sociologique*, 1985).

Για τον Durkheim τα κοινωνικά γεγονότα, ως αντικείμενο της κοινωνιολογίας, παρατηρούνται και εξηγούνται, μόνον εφόσον εκλαμβάνονται ως πράγματα. Κατ' αυτόν τον τρόπο αντικειμενοποιούνται και τοποθετούνται έξω από τα άτομα.

Οι κοινωνικοί κανόνες (νόρμες) θεωρούνται κοινωνικά γεγονότα, παράγονται από την κοινωνία, θεμελιώνονται σε κοινές αξίες της ομάδας και επιβάλλονται στα άτομα μέσω της δύναμης του *κοινωνικού ελέγχου*. Ο τελευταίος μπορεί να είναι τυπικός ή άτυπος. Στην πρώτη περίπτωση, αναφέρεται σε ένα αυθόρμητο καταναγκασμό, στη δεύτερη πρόκειται για έναν οργανωμένο καταναγκασμό. Περαιτέρω στους κοινωνικούς κανόνες εντάσσονται οι κανόνες συμπεριφοράς και οι νομικοί κανόνες. Επίσης οι κοινωνικοί κανόνες διακρίνονται με κριτήριο την προέλευσή τους από τα έθιμα ή τη συμβολική τους έκφραση από το δίκαιο

Ο Durkheim ορίζει το δίκαιο σαν μια ενσωματώνουσα δομή που ενδυναμώνει την *κοινωνική αλληλεγγύη* στις νεωτερικές κοινωνίες, οι οποίες διαιρούνται με βάση μια λειτουργική διανομή των καθηκόντων. Έτσι εξασφαλίζεται η κοινωνική συνοχή. Το κράτος προσδιορίζει τους θεσμούς που έχουν αρμοδιότητα να ενεργούν και να μιλούν στο όνομα της κοινωνίας. Οι σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και κοινωνικού περιβάλλοντος είναι συμπληρωματικές σχέσεις αλληλεπίδρασης. Αφενός το κράτος αποδεσμεύει την κοινωνία από την κηδεμονία ενδιάμεσων σωμάτων και από την άλλη φαίνεται απόμακρο και σε απόσταση από την κοινωνική πραγματικότητα.

Οι κοινωνίες εξελίσσονται και παράλληλα εξελίσσεται και το δίκαιο. Ο Durkheim ερευνά τα χαρακτηριστικά του δικαίου στις «παραδοσιακές κοινωνίες» και στις «μοντέρνες κοινωνίες». Έτσι διαπιστώνει ότι στις «παραδοσιακές κοινωνίες» που υπάρχει *μηχανική αλληλεγγύη*, μέσω της ομοιομορφίας και του μοιράσματος κοινών αξιών, επικρατεί το «κατασταλτικό δίκαιο» που θεμελιώνεται στην προσβολή της κοινωνίας.

Αντίθετα, στις «μοντέρνες κοινωνίες», που υπάρχει «οργανική αλληλεγγύη», μέσω της διαφοροποίησης και της λειτουργίας του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας το δίκαιο είναι «επανορθωτικό» και θεμελιώνεται στην έννοια της κατανομής της βλάβης που υφίσταται το άτομο.

➤ **O K. Μαρξ**, (*Karl Marx* 1818-1883)

— Το Κεφάλαιο 1867

— Critique de la philosophie du droit de Hegel 1843

Ο K. Marx αναφέρεται στο δίκαιο, σαν ένα καθορισμένο ιστορικό φαινόμενο, που η μελέτη του εντάσσεται στη σχέση οικονομικής ζωής και κοινωνικών θεσμών. Θεωρεί ότι η εργασία αποτελεί τη βάση της κοινωνικής δράσης και ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως το Κράτος είναι σχετικά ανεξάρτητοι από την οικονομία.

Διαχωρίζει τον κοινωνικό σχηματισμό σε βάση και εποικοδόμημα (base and superstructure). Στην μεν βάση βρίσκεται η οικονομία (εργασία-μέσα παραγωγής-ιδιοκτησία του προϊόντος) και οι διαμορφούμενες οικονομικές σχέσεις. Το δε εποικοδόμημα συγκροτείται από τους κοινωνικούς θεσμούς (κράτος, οικογένεια, ιδεολογία) και βρίσκεται σε άμεση σχέση αλληλεξάρτησης με τη βάση. Έτσι οι παραγωγικές σχέσεις παράγουν τις κοινωνικές τάξεις. Δημιούργημα της κυρίαρχης τάξης είναι το Κράτος και οι

άλλοι θεσμοί. Οι κρατικές λειτουργίες ασκούνται από την πολιτική εξουσία που εκπροσωπεί τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. Από την άποψη αυτή, το δίκαιο προϋποθέτει την οργανωμένη πολιτική εξουσία, η οποία και θεσπίζει τους κανόνες δικαίου. Ειδικά στις κοινωνίες της νεωτερικότητας, το δίκαιο ταυτίζεται με το Κράτος και άρα παράγει ανισότητες. Κατά τον Marx, στην αταξική κοινωνία το Κράτος και το δίκαιο θα εξαλειφθούν. Θέση που εκ των υστέρων διαψεύστηκε. Στη μαρξιστική κοινωνιολογία του 20^{ου} αιώνα (Bottomore [1920], Adorno [1903-1969], Altusser [1918-1990]), όπως εκπροσωπήθηκε για παράδειγμα από τη Σχολή της Φραγκφούρτης και τον Altusser γίνεται προσπάθεια να προστατευθεί η κοινωνιολογική ανάλυση από το θετικισμό και δίνεται έμφαση στον ιδεολογικό έλεγχο της κυρίαρχης τάξης, που εξασφαλίζει την ηγεμονία της. Συγκεκριμένα, ο Altusser L. (Αλτουσσέρ) επηρεασμένος και από το δομισμό απομακρύνεται από τη μαρξιστική κοινωνιολογία, που στηρίζεται σε μια αυστηρή οικονομική αιτιοκρατία και αναδεικνύει στις μελέτες του τη θέση ότι ορισμένα στοιχεία του εποικοδομήματος αποτελούν συνθήκες ύπαρξης της βάσης και συνεπώς οι κοινωνικοί θεσμοί αποκτούν κάποια αυτονομία. Γράφει, σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιεί για ιδεολογικούς και καταπιεστικούς μηχανισμούς του Κράτους, οι οποίοι κατά τη λειτουργία τους είτε εντάσσουν τις κοινωνικές τάξεις στην κυρίαρχη ιδεολογία, είτε διασφαλίζουν την κυριαρχία της με τη βία (H. Lefebvre, (1974). Sociologie de Marx. Paris: PUF).

➤ **O M. Βέμπερ (Max Weber, 1864-1920)**

— Κοινωνιολογία του δικαίου 1913

— Οικονομία και Κοινωνία 1922

Ο Μ. Weber εξετάζει τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Συλλαμβάνει την κοινωνική δραστηριότητα/δράση⁷ των ατόμων μέσω α) της κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων και β) της εξήγησης, της απόδοσης μιας σημασίας, που απορρέει από αιτιατές σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών φαινομένων. Λέξη κλειδί στις αναλύσεις του για την ερμηνεία της δυτικής καπιταλιστικής κοινωνίας είναι η *εκλογίκευση*, που έχει ανάλογη σημασία με την *αλλοτρίωση* στον Marx. Εκλογίκευση είναι «η διαδικασία με την οποία κάθε περιοχή ανθρωπίνων σχέσεων υπάγεται σε σχεδιασμό και διαχείριση».

Μελετώντας τη σχέση του δικαίου με τις μορφές κυριαρχίας στην κοινωνία διακρίνει τέσσερεις τύπους εξέλιξης : α) την παραδοσιακή, στην οποία το δίκαιο είναι εθιμικό και εκφέρεται από τους Παλαιούς, β) τη Χαρισματική στην οποία το δίκαιο αποκαλύπτεται από τους Προφήτες, γ) στην ιδεολογική στην οποία το δίκαιο είναι εμπειρικό και εκφέρεται από τους Άρχοντες, δ) στον υλικό ορθολογισμό στον οποίο το δίκαιο είναι νομολογιακό και αποδίδεται από εξειδικευμένους λειτουργούς και ε) στον νόμιμο ορθολογισμό στον οποίο το δίκαιο είναι συστηματικό και εξειδικευμένο και εκφέρεται από τους επαγγελματίες του δικαίου.

Συνεπώς το σύγχρονο δίκαιο συγκροτείται από κανόνες δικαίου απορρέουν από γενικές αρχές, είναι αφηρημένοι, απρόσωποι και κωδικοποιημένοι και καλύπτουν τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες.

Η *γραφειοκρατία*, ως μορφή διοικητικής οργάνωσης, αποτελεί κατεξοχήν εκλογίκευση του δικαίου. Θεμελιώνεται σε σχέσεις αρμοδιότητας, ιεραρχίας των οργάνων, κεντρικής λήψης των αποφάσεων και ελέγχου των δημοσίων υπαλλήλων. Συγκεκριμένα, ο Μ. Grosier, που

⁷ Η δράση (action) διαφέρει από τη συμπεριφορά, καθώς περιλαμβάνει νόημα ή σκοπό.

μελέτησε το γραφειοκρατικό φαινόμενο, ιδίως στη δημόσια διοίκηση της Γαλλίας, έδειξε τις δυσλειτουργίες που γεννά αυτή η ίδια η γραφειοκρατική οργάνωση και τις οποίες είναι ανίκανη να διορθώσει. Τον ονόμασε «διαστροφικό κύκλο της γραφειοκρατίας».

Ο Μ. Weber συνδέει το δίκαιο με την κοινωνική πραγματικότητα την οποία εκλαμβάνει, ως τη σημασία που δίνουν οι άνθρωποι στις δραστηριότητές τους. Έτσι η χρησιμοποίηση του κανόνα δικαίου από τα άτομα στις δραστηριότητές τους παράγει νόημα/σημασία, όπως θα διαπιστώσουμε και στο εργαστηριακό μέρος του μαθήματος. Επειδή ο Weber ενδιαφέρεται για την εφαρμογή του δικαίου σε μια κοινωνική πραγματικότητα που χαρακτηρίζει περίπλοκη και ασταθή, υποστηρίζει ότι το δίκαιο συνδέεται με τις ιδέες του εξαναγκασμού και της κυριαρχίας με άμεσο σκοπό να εγγυηθεί την κοινωνική τάξη και οικονομική αποτελεσματικότητα. Με αυτό τον τρόπο εξηγείται η διαλεκτική σχέση του δικαίου με την εξουσία. Το δίκαιο παράγεται από το Κράτος και το Κράτος με τη σειρά του σέβεται το δίκαιο.

Οι θέσεις του Μ. Weber για το δίκαιο επηρέασαν πολλούς κοινωνιολόγους του δικαίου, κοινωνιολόγους και νομικούς (Hans Kelsen).

➤ **Ο Τ. Πάρσονς (Talcott Parsons, 1902-1979)**

— The structure of social action 1937, 4th ed. 1966

— The law and social control 1962

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εισάγεται στην αμερικανική κοινωνιολογία, η έννοια του *κοινωνικού ελέγχου* (social control) που νοείται ως ένα πλέγμα μέσων «καταναγκασμού και εσωτερίκευσης κοινωνικών αξιών», με τα επιτυγχάνεται η κοινωνική συνοχή. Βασικό μέσο αποτελεί και το δίκαιο. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Talcott Parsons, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο

κοινωνικός έλεγχος είναι μια διαδικασία επιβολής κυρώσεων για την αντιμετώπιση της κοινωνικής απόκλισης και διατήρησης της κοινωνικής συνοχής (1951).

Ο T. Parsons, ανήκει στο ρεύμα της δομικο-λειτουργικής συστημικής θεωρίας και διατύπωσε μια γενική θεωρία της δράσης, κατά την οποία το κοινωνικό σύστημα αποτελείται από τέσσερα υποσυστήματα: οικονομία, πολιτική, κοινωνικοποίηση, κοινωνιακή (societal) κοινότητα. Κατ' αυτόν το κοινωνικό σύστημα απαρτίζεται από δύο ή περισσότερα άτομα που βρίσκονται σε αμοιβαία σχέση μεταξύ τους μέσα σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον. Τα παραπάνω τέσσερα υποσυστήματα του κοινωνικού συστήματος ανταποκρίνονται στις αντίστοιχες λειτουργίες του (προσαρμογή, επιδίωξη στόχων, διατήρηση υποδειγμάτων, αφομοίωση). Στην κοινωνιακή κοινότητα υπάγονται τα μέσα κοινωνικού ελέγχου, μεταξύ των οποίων και το δίκαιο, με τα οποία επιδιώκεται η αφομοίωση των δρώντων ατόμων με σκοπό την κοινωνική ισορροπία και συνοχή. Έτσι το δίκαιο-το κρατικό δίκαιο πάντα δίκαιο- μετριάζει τη σύγκρουση και διευκολύνει τη λειτουργία της επικοινωνίας. Για να πετύχει το δίκαιο την αφομοιωτική του λειτουργία απαραίτητη είναι να είναι αποτελεσματικό στην κοινωνική πραγματικότητα.

Στη συνέχεια του Parsons και ορισμένοι θεωρητικοί σε αντίθεση με τις θέσεις του, η σύγχρονη κοινωνιολογία ασχολείται με τον κοινωνικό έλεγχο στο πλαίσιο της αποκλίνουσας συμπεριφοράς εγκληματιών, ψυχασθενών και άλλων κοινωνικών ομάδων, ως στοιχείο της θεωρίας της ετικέτας (βλ. Σχολή του Σικάγου) και της συμβολικής αλληλεπίδρασης (G. H. Mead). Ειδικά η τελευταία έχοντας στο επίκεντρο την έρευνα της σχέσης μεταξύ δύο κοινωνικών υποκειμένων, *εαυτού-κοινωνίας*, συνέβαλε στην κατανόηση της σχέσης αλληλεπίδρασης γιατρού-ασθενή και στην ανάδειξη

του ρόλου του ασθενή (βλ. Parsons T. and Shils Ed. (eds), (1962), *Toward a general theory of action*. New York and Evanston: Harper and Row).

➤ **O. X. Κέλσεν (*Hans Kelsen, 1881-1973*)**

— *Reine Rechtslehre* 1953, (*Theorie pure du droit*, 1962)

— *La théorie générale des normes* 1977.

Σύμφωνα με το «φορμαλιστικό παράδειγμα» του H. Kelsen, το νομικό σύστημα έχει πυραμιδική οργάνωση. Στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται το Σύνταγμα, οι κανόνες του οποίου καθορίζουν, τόσο τη διαμόρφωση των υπόλοιπων κανόνων (*υλική έννοια του Συντάγματος*), όσο και τον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας (*τυπική έννοια του Συντάγματος*). Ακολουθούν οι κανόνες που θεσπίζει η νομοθετική εξουσία (νόμος) ή που αναγνωρίζει ως κανόνες δικαίου (έθιμο) και τέλος, έπονται οι ατομικοί κανόνες, που απορρέουν από δικαστικές ή διοικητικές αποφάσεις. Κατά το σχήμα αυτό, η ιδιότητα ενός κανόνα ως νομικού και η ισχύς του ως τέτοιου, εξαρτώνται αποκλειστικά από το αν διαμορφώνεται σύμφωνα με υπερκείμενο κανόνα του συστήματος και στην ανώτατη βαθμίδα με το Σύνταγμα. Πέρα από το Σύνταγμα, τοποθετείται, ως *λογική προϋπόθεση* της ύπαρξής του, ο θεμελιώδης κανόνας. Ωστόσο, ο θεμελιώδης κανόνας δεν ανήκει στην κοινωνική πραγματικότητα, χωρίς από το άλλο μέρος να αναφέρεται σε κάποια υπερβατική κατηγορία, όπως ο Θεός, η Φύση ή ο Λόγος. Έτσι ο Kelsen θεωρεί ότι η νομικότητα ενός κανόνα εξαρτάται από την ένταξή του στο νομικό σύστημα, ενώ παράλληλα εστιάζει την προσοχή του στον καταναγκασμό, τον οποίο και ανάγει σε κριτήριο της νομικότητας. Από τη μια, το δίκαιο ρυθμίζει το ίδιο την παραγωγή του, ενώ από την άλλη προϋποθέτει τον καταναγκασμό που αποτελεί μονοπώλιο του Κράτους (Raz J. (1979). *The authority of law*. Oxford: Clarendon Press). Στον Kelsen

συναντούμε μια έννοια συστηματοποίησης των νομικών κανόνων και την ιδέα «της αυτονομίας της νομικής σκέψης», κατά την οποία σκεπτόμαστε το νομικό μέσω του νομικού, χωρίς να υπάρχει αναφορά σε επιδράσεις της ηθικής, της πολιτικής, της ιστορίας, της ψυχολογίας και της ιστορίας. Σε αυτή την αντίληψη άσκησε κριτική ο Karl Schmitt, υπογραμμίζοντας ότι δεν υπάρχει κανόνας χωρίς κάποια αρχή που αποφασίζει για τη θέσπισή του.

➤ **O.N. Λούμαν (N. Luhmann, 1927-1998)**

— Le droit comme système social, 1993

— Politique et complexité, les contributions de la théorie générale des systèmes, 1999

Ο γερμανός κοινωνιολόγος N. Luhmann, δανείζεται την έννοια της *αυτοποίησης* και *αυτοαναφοράς*, από τη γνωσιακή βιολογία των H. Maturana και F. Varela, που ανέπτυξαν μια θεωρία εσωτερικής αυτοοργάνωσης του εμβύου όντος, σχετικά με την «αυτό» παραγωγή, λειτουργία και σχέση με το περιβάλλον, καθώς και τη «λογική των διακρίσεων» του μαθηματικού Spencer-Brown. Αυτές τις έννοιες μεταφέρει στη γενική κοινωνιολογία και στην κοινωνιολογία του δικαίου. Η θεωρία του επικεντρώνεται στην αναγωγή της θεωρίας των συστημάτων ως «κοινωνιακής θεωρίας», την επικοινωνιακή θεωρία και την εξελικτική θεωρία. Εκλαμβάνει την κοινωνία σαν κοινωνικό σύστημα που αποτελείται από υποσυστήματα. Τα συστήματα βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης. Το στοιχείο της διαδικασίας *αυτοποίησης* χαρακτηρίζεται από ένα διπλό κώδικα. Κάθε σύστημα δέχεται πληροφορίες από ένα περίπλοκο ή χαοτικό περιβάλλον, τις οποίες επιλέγει ή τις απορρίπτει. Ως κλειστό αυτοποιητικό σύστημα προχωρεί στο εσωτερικό του, στη λειτουργία «περιορισμού της περιπλοκότητας» (reduction of complexity) (M., Piyush 2008. “Gregory

Bateson, Niklas Luhmann, and Ecological Communication”. *The Communication Review*, V. 11, 2 April 2008).

Ειδικότερα ως προς το νομικό σύστημα, η αντίδρασή του γίνεται στη βάση : α) μιας περιπλοκοποίησης του δικαίου και β) μιας ρύθμισης αυτής της περιπλοκότητας. Οι θεσμοί και το δίκαιο διαχειρίζονται και βάζουν σε τάξη την κοινωνική περιπλοκότητα. Το σημείο τομής του νομικού και κοινωνικού συστήματος είναι η διαδικασία (process).

Σύμφωνα με τη θεώρηση του *αυτοποιητικού συστήματος*, το δίκαιο παράγει από το δίκαιο τους νέους κανόνες και ρυθμίζει τους τρόπους αυτής της δημιουργίας. Αυτό που το χαρακτηρίζει είναι η αυτοαναφορά και η αυτονομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση (légitimité) προέρχεται από το σεβασμό της διαδικασίας και όχι από κάποιες γενικές αρχές. Επίσης οι έννοιες της νομιμότητας (legality/légalité) και της θεμιτότητας (legitimate/légitimité) δεν είναι διακριτές. Η νομικότητα καθορίζεται από το εσωτερικό του νομικού συστήματος. Η κλειστότητα του νομικού συστήματος κατασκευάζεται από το ίδιο και υλοποιείται από τη δραστηριότητα στη δικαιοσύνη. Η εμπιστοσύνη των ατόμων προς το σύστημα και μεταξύ τους συνιστά το ρυθμιστή της περιπλοκότητας.

Η θεωρητική αυτή κατασκευή υποστηρίζει την αυτονόμηση του δικαίου από την κοινωνική πραγματικότητα και εξωστρακίζει τη δραστηριότητα του ατόμου, διαπνεόμενη από έντονο πολιτικό συντηρητισμό. Τη συστημική ανάλυση σε επίπεδο κοινωνιολογίας του δικαίου υιοθετεί και ο Teubner.

➤ **Ο Τζ. Γκέρβιτς (O G. Gurvitch (1894-1965)**

— *Idée du droit social*, 1932

— *Eléments de sociologie juridique*, 1940

Ο γάλλος κοινωνιολόγος G. Gurvitch έχει την ίδια θεωρητική αντίληψη με τον Ehrlich, για τον πλουραλισμό από την άποψη της Κοινωνιολογίας του δικαίου. Κάνει έντονη κριτική στο νομικό μονισμό, δηλαδή στην ύπαρξη μόνο του κρατικού θετικού δικαίου. Αποδέχεται ότι στην κοινωνία βρισκόμαστε μπροστά σε ένα φαινόμενο εκτεταμένου νομικού πλουραλισμού, δηλαδή στην ύπαρξη κανόνων δικαίου και εκτός του κρατικού δικαίου, αφού συνυπάρχουν παράλληλα πολλές έννομες τάξεις σε μια εδαφική περιοχή, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των προσώπων μιας κοινωνικής ομάδας. Οι έννομες αυτές τάξεις είναι, είτε υπερκείμενες του κράτους, όπως είναι οι Διεθνείς Οργανισμοί, είτε υποκείμενες του Κράτους, όπως είναι τα σωματεία, οι συνδικαλιστικές ενώσεις, κ.α..

Ο Gurvitch δέχεται τρία είδη δικαίου, το κρατικό, το ενδιάμεσο δίκαιο των συμβάσεων και το κοινωνικό δίκαιο, το οποίο εκλαμβάνει ως το αυθόρμητο δίκαιο των συλλογικοτήτων. Επιχειρεί να δημιουργήσει ένα δεσμό μεταξύ θεωρίας και πρακτικής και προχωρεί στην τυπολογία της κοινωνικής πραγματικότητας, χρησιμοποιώντας στην έρευνά του την ποιοτική μέθοδο.

➤ **Ο Ζ. Καρμπονιέ (Jean Carbonnier, 1908-2003)**

— Νομική Κοινωνιολογία, 1968 (1978)

— Flexible droit, 1969

Ο γάλλος αστικολόγος και κοινωνιολόγος του δικαίου, Jean Carbonnier θεωρεί εντελώς διακριτές μεταξύ τους την Κοινωνιολογία του δικαίου και τη νομική επιστήμη. Επιχειρεί μια ακόμη διάκριση μεταξύ Κοινωνιολογίας του δικαίου και Νομικής κοινωνιολογίας. Ο Carbonnier θεωρεί την κοινωνιολογία του δικαίου ως κλάδο της Γενικής

Κοινωνιολογίας, η οποία εμφανίζει κάποια αυτονομία που συνδέεται με την ιδιομορφία του νομικού φαινομένου.

Για την Κοινωνιολογία του δικαίου, το κανονιστικό φαινόμενο δεν περιορίζεται στο θετικό δίκαιο. Ο Carbonnier υποστηρίζει την ύπαρξη ενός φαινομένου *διακανονιστικότητας* που συνδέει τους νομικούς με τους μη νομικούς κανόνες. Έτσι διακρίνει διάφορους τρόπους προσέγγισης του παραπάνω φαινομένου: δίκαιο και μη δίκαιο, δίκαιο και προ-δίκαιο, δίκαιο και υπο-δίκαιο. Στην πρώτη περίπτωση εισάγει το κριτήριο της νομικότητας (*juridicité*) για να ξεχωρίσει το δίκαιο από το μη δίκαιο. Για τον νομικό κριτήριο νομικότητας είναι η τιμωρία (*sanction*), ενώ για τον κοινωνιολόγο του δικαίου είναι η απόφαση του δικαστή.

Για τον Carbonnier η κατάσταση που χαρακτηρίζει «προ-δίκαιο» (*pre-droit*) αφορά ένα κοινωνικό κανόνα που μπορεί να μεταβληθεί σε νομικό κανόνα. Οι σχέσεις προ-δικαίου και δικαίου είτε χαρακτηρίζονται από ρήξη είτε εξελίσσονται προοδευτικά. Το υπο-δίκαιο αναφέρεται σε κανόνες που δεν είναι κανόνες δικαίου, αλλά που τους αποδίδουμε υποχρεωτικό χαρακτήρα. Υπάρχει μια συνεχής επικοινωνία μεταξύ του υπο-δικαίου και του δικαίου.

Ιδιαίτερα τον απασχολεί το ζήτημα της αποτελεσματικότητας των νόμων και της διείσδυσής τους στην κοινωνία. Η αποτελεσματικότητα είναι δυνατόν να μετρηθεί ποσοτικά και ποιοτικά: υπάρχει σεβασμός ή παραβίαση των κανόνων;

Μια σημαντική έννοια που συναντάται στα κείμενα του για την Κοινωνιολογία του δικαίου είναι η έννοια της *ευπλαστότητας/ελαστικότητας* των νόμων. Το δίκαιο γίνεται λιγότερο αυστηρό και ετερογενές και βρίσκεται σε μια προσπάθεια μεγαλύτερης αρμονίας με την κοινωνία των ιδιωτών. Τέλος, παρατηρεί ένα φαινόμενο

αύξησης των κανόνων δικαίου που ονομάζει «κανονιστικό πληθωρισμό». Με αυτό ασχολήθηκε στη συνέχεια και ο F. Terré.

➤ **O P. Τρέβες (R. Treves, 1907-1992)**

- Sociologia del diritto (1987)
- Sociologia e socialismo (1990)

Ο R. Treves διατύπωσε την άποψη των δυο Κοινωνιολογιών του δικαίου: αυτής των νομικών και εκείνης των κοινωνιολόγων, οι οποίες αν και διακριτές μεταξύ τους εμφανίζουν συγκλίνοντα στοιχεία.

Βασικό αντικείμενο της Κοινωνιολογίας του δικαίου των νομικών αποτελεί η παραγωγή και η εφαρμογή ή μη των κανόνων, τα επαγγέλματα και οι επαγγελματίες στον τομέα του δικαίου, η διοίκηση και η δεοντολογία κ.α. Το μεγάλο ερώτημα είναι ο τρόπος που η κοινωνία βιώνει και εφαρμόζει τους κανόνες που προέρχονται από το νομοθέτη και τις αποφάσεις που απορρέουν από τους δικαστές.

Αντίστροφα η Κοινωνιολογία του δικαίου των κοινωνιολόγων επιχειρεί να ερευνήσει τον τρόπο που το δίκαιο πηγάζει από την κοινωνία, ποια λειτουργία έχει και ποιους σκοπούς επιδιώκει.

Ο Treves, μολονότι συνέβαλε στη διάδοση της θεωρίας του Kelsen στην Ιταλία, μεταφράζοντας την «Theorie pure du droit» από τα γερμανικά, τη δεκαετία του '30 και διαμορφούμενος σε ένα θεωρητικό περιβάλλον νομικού θετικισμού με επίδραση από την αναλυτική προσέγγιση (Bobbio, Scaropelli), είναι προσανατολισμένος σε μια κοινωνιολογική προσέγγιση του δικαίου. Όσον αφορά την Κοινωνιολογία του δικαίου, προτείνει ότι δεν υπάρχουν διακριτά όρια, μεταξύ της θεωρητικής και της εφαρμοσμένης Κοινωνιολογίας του δικαίου. Ακόμη, η τελευταία πρέπει να επικοινωνεί με τη θεωρία του δικαίου και τη σύλληψη σε θεωρητικό επίπεδο της κοινωνίας.

➤ **Z. Ντερριντά** (J. Derrida, 1930-2004)

- «Force de Loi: Le fondement mystique de l' autorité»

Το ονομαζόμενο ρεύμα του μεταμοντερνισμού, στο οποίο μεταξύ άλλων (Lyotard, Deleuze, Fish κ.α.) δύναται να ενταχθεί και ο Derrida, χαρακτηρίζει ως κρίση της νεωτερικότητας, την κρίση στη σύγχρονη εποχή. Ασκεί έντονη αμφισβήτηση απέναντι στον ολισμό, υιοθετεί έναν αξιολογικό σχετικισμό και αντιτίθεται στον ορθό Λόγο. Η εποχή της «μετανεωτερικότητας» έχει αλλοιώσει την εικόνα του δικαίου. Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές (παγκοσμιοποίηση, κρίση της έννοιας του κράτους) παράγουν ένα πλουραλιστικό και εύκαμπτο δίκαιο, νέες μορφές απονομής δικαιοσύνης, όπως η διαιτησία, η μεσολάβηση, οι εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης των διαφορών συνεχώς εξαπλώνονται, παράλληλα με το παραδοσιακό σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.

Ειδικότερα ο Derrida, στο κείμενό του «Force de Loi: Le fondement mystique de l' autorité», υπογραμμίζει τη ριζοσπαστικότητα του προτάγματος αποδόμησης, το οποίο καταλήγει στην εξομοίωση της «καταγωγής» του δικαίου σε μια μείξη λόγου και δύναμης. Επιχειρεί να σχεδιάσει τη στιγμή της καταγωγής του δικαίου σαν μια «μυστική» θεμελίωση, μια στιγμή «ωριμασμένη στη σιωπή». Αυτή η «ωριμασμένη σιωπή στη βίαιη δομή της θεμελιώδους πράξης» ερμηνεύεται σαν «δύναμη». Σύμφωνα με αυτόν, τόσο η καταγωγή της αρχής όσο και η θεμελίωση του νόμου, στηρίζονται εξ ορισμού στον εαυτό τους, είναι μία βία, χωρίς θεμελίωση.

Στη μεταμοντέρνα άποψη για την κοινωνιολογία του δικαίου, κομβικής σημασίας έννοια αποτελεί η αμφισβήτηση της μοναδικότητας του

κρατικού δικαίου και η ύπαρξη πολλών δικαϊκών ρυθμίσεων (B. De Sousa Santos, 1988).

➤ **Ο Μ. Φουκώ (M. Foucault, 1926-1984)**

Ο Foucault σπάνια αναφέρεται άμεσα στο έργο του για το δίκαιο. Αντίθετα ενδιαφέρεται για την ανάλυση της εξουσίας. Την οποία θεωρεί όχι σαν μια συμπαγή έννοια, αλλά σαν «μικρο-εξουσίες» που διαχέονται στο κοινωνικό σώμα. Μόνο σε σχέση με την εξουσία λοιπόν συλλαμβάνει κατά μια άποψη το δίκαιο, ως μια θεσμική μορφή του δικαίου του πιο ισχυρού (F. Eward). Οι αναλύσεις του για την πρώτη παρακάμπτουν κάθε νομικό μοντέλο που κυριαρχεί συνήθως στις μελέτες. Το δίκαιο εκλαμβάνεται σαν ένα σύνολο νομικών πρακτικών, που μπορεί να είναι και κρίσεις. Τοποθετείται περισσότερο δηλαδή από την πλευρά της δικανικής κρίσης και όχι της καταστολής.

Επίσης εξετάζει τις έννοιες του κανόνα (νόρμας) σε άμεση σύνδεση με την έννοια της πειθαρχίας, ενός τρόπου εφαρμογής της εξουσίας . Οι πειθαρχίες τον 18^ο και 19^ο αιώνα θα «καθορίσουν έναν κώδικα που δεν αυτός του νόμου, αλλά της δυνατότητας κανονικότητας (ομαλότητας) και αναφέρονται αναγκαία σε ένα θεωρητικό ορίζοντα που δεν θα είναι αυτός του δικαίου αλλά το πεδίο των επιστημών του ανθρώπου, και η νομολογία του θα είναι εκείνη μιας κλινικής γνώσης» (Cours du 14 janvier 1976, DE). Ο κανόνας αντιστοιχεί στην εμφάνιση της βιο-εξουσίας, μιας εξουσίας πάνω στη ζωή και στις μορφές διακυβέρνησης που συνδέονται με αυτήν. Το νομικό πρότυπο της κοινωνίας, μεταξύ του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, υποχωρεί μπροστά σε ένα ιατρικό μοντέλο και βρισκόμαστε στη γέννηση μιας πραγματικής «κοινωνικής ιατρικής», που επεμβαίνει πέρα από τον άρρωστο και την αρρώστια. Η θέση ενός μηχανισμού διαχείρισης των πληθυσμών και

η δημιουργία θεσμών διοίκησης, ελέγχου της υγείας, δημογραφίας, υγιεινής, διατροφής κ.α., επιτρέπει το διαχωρισμό σε ολόκληρη την κοινωνία μεταξύ του κανονικού (νορμάλ) και του παθολογικού και του παθολογικού, καθώς και να επιβάλει ένα σύστημα δυνατότητας κανονικότητας των συμπεριφορών και των υπάρξεων, της εργασίας και των συναισθημάτων. Το νορμάλ και το ανορμάλ δεν ταυτίζονται με το θεμιτό και αθέμιτο. «Η νομική σκέψη διακρίνει το θεμιτό από το αθέμιτο, η ιατρική σκέψη το νορμάλ από το ανορμάλ. (Η ιατρική) διαθέτει στον εαυτό της μέσα επανόρθωσης που δεν είναι ακριβώς μέσα τιμωρίας, αλλά μέσα μετασχηματισμού του ατόμου, μια ολόκληρη τεχνολογία συμπεριφοράς του ανθρώπινου όντος που συνδέεται με αυτό...» (Foucault, 1977, DE). Οι επιστημονικές πειθαρχίες, η ανάδυση των βιο-εξουσιών που εφαρμόζονται στα άτομα και στους πληθυσμούς και η εμφάνιση των τεχνολογιών της συμπεριφοράς σχηματίζουν μια απεικόνιση της εξουσίας που χαρακτηρίζει ακόμη την εποχή μας. Το γλίστρημα του δικαίου στην ιατρική απασχολεί πολύ τον Foucault, ο οποίος αναρωτιέται αν υπάρχουν περιθώρια αντίστασης στον κανόνα (στη νόρμα), στην πάλη κατά της ομαλότητας, χωρίς να υποπέσει σε μια αντίληψη ηγεμονική της εξουσίας.

➤ **II. Μπουρντιέ (P. Bourdieu, 1930-2002)**

- Questions sociologiques, 1981
- « La force du droit. Eléments pour une sociologie du champ juridique », Actes de la recherche en sciences sociales, no 64, septembre 1986, p. 3-19.

Ο Bourdieu στηρίζει το οικοδόμημα της θεωρίας του, που αφορά και το δίκαιο, στις έννοιες της *συμβολικής βίας*, της *έξης* και του *νομικού πεδίου*.

Καταρχάς στις έρευνές του που αναφέρονται στη συμβολική βία, επιχειρεί να μελετήσει τις σχέσεις μεταξύ των προσώπων «configurations de relations», ως σχέσεις κυριαρχίας: κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής ή συμβολικής κυριαρχίας. Το συμβολικό, έννοια που χρησιμοποιείται και από τον Levy-Stauss και τον Lacan, κατά τον Bourdieu είναι το υπόρρητο που μεταφράζεται από πράξεις των οποίων η έννοια δεν είναι άμεσα αντιληπτή σαν κυριαρχία. Τα μέσα που διαθέτουν οι κυρίαρχοι είναι: α) η κατοχή ενός οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού και πολιτιστικού κεφαλαίου. Και η συμβολική βία. Έτσι το δίκαιο εφαρμόζει τη συμβολική βία για να αναγνωριστεί ως τέτοιο. Είναι ένας μηχανισμός κυριαρχίας και οι θεσμοί έχουν ως λειτουργία να αναπαράγουν την κυριαρχία μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων.

Όσον αφορά την έξι, αυτή είναι ένα σύνολο διαρκών προδιαθέσεων που προέρχονται από τις πρακτικές και είναι ενσωματωμένες στα άτομα. Οι πρακτικές είναι τόσο αντικειμενικές όσο και υποκειμενικές. Επιτρέπουν στους δράστες που βρίσκονται σε κυρίαρχη θέση να επιβάλλουν τη συμβολική τους βία. Χρησιμοποιεί τον όρο δράστες για να σηματοδοτήσει ταυτόχρονα την ενεργητική και παθητική ενέργεια των ατόμων. Τα άτομα ενεργούν και είναι ενεργούμενα από άλλους και από τις κοινωνικές δομές. Όταν οι έξι δεν μπορούν να ρυθμίσουν την κοινωνία, το δίκαιο παίρνει την πρωτοκαθεδρία.

Τέλος σχετικά με το νομικό πεδίο, ο Bourdieu θεωρεί ότι η κοινωνία αποτελείται από πεδία που βρίσκονται σε διάδραση αναμεταξύ τους. Αυτά τα πεδία είναι το πολιτικό, το οικονομικό, το κοινωνικό, το πολιτιστικό και το νομικό πεδίο.

Το νομικό πεδίο, όπως κάθε πεδίο, αποτελεί ένα τόπο δομημένο από ένα δίκτυο θέσεων που καταλαμβάνουν οι δράστες και οι θεσμοί, καθώς και μια

άνιση διανομή του κεφαλαίου μεταξύ των δραστών. Στο εσωτερικό του νομικού πεδίου οι κυρίαρχοι επιδιώκουν τη διατήρηση των κεφαλαίων τους και οι κυριαρχούμενοι την απόκτηση μιας καλύτερης θέσης. Αποτελείται κυρίως από τους νομικούς, που μονοπωλούν τη γνώση της επιστήμης τους. Εξωτερικά το νομικό πεδίο επιχειρεί να οριοθετήσει τα σύνορά του με τα άλλα πεδία και διαθέτει μια σχετική αυτονομία.

Για τον Bourdieu υπάρχει ένας άκρατος «νομικισμός» στις σύγχρονες κοινωνίες που θα πρέπει να προβληματίσει και προτείνει τη διάλυση του νομικού πεδίου στο κοινωνικό.

➤ **Ο Α.-Ζ Αρνό (Arnaud A.-J.)**

Για τον Arnaud, η Κοινωνιολογία του Δικαίου, αφορά στην κοινωνική επιστήμη του νομικού χώρου. Εκλαμβάνει ότι το «νομικό» είναι ευρύτερο του θετικού δικαίου. Έτσι οι νομικοί κανόνες υπερβαίνουν το θετικό δίκαιο, αφού σε αυτούς ανήκουν τόσο κανόνες, που κάποια στιγμή μπορούν να γίνουν κανόνες του θετικού δικαίου, όσο και άλλοι, που υπήρξαν θετικό δίκαιο. Η Κοινωνιολογία του Δικαίου εξετάζει έτσι το νομικό φαινόμενο στην καθολικότητά του και όχι μόνο στη θετική του διάσταση.

➤ **Οι Φ Περίν και Ζ Κομάϊγ (F. Perrin και J. Commaille)**

Οι Perrin και Commaille θεωρούν ότι το δίκαιο είναι κοινωνικό φαινόμενο με ιδιαίτερη κανονιστικότητα. Με βάση αυτό το επιχείρημα γράφουν ότι η Κοινωνιολογία του δικαίου έχει δύο πρόσωπα, όπως ο Ιανός: Το ένα βλέπει το εσωτερικό του νομικού συστήματος και το άλλο κοιτάζει έξω, την κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι ο κοινωνιολόγος του δικαίου έχει

διαφορετικό βλέμμα από το νομικό, δεν παύει όμως να το παίρνει υπόψη του.

➤ **Οι Φ. Οστ και Βαν ντε Κέρκοβ (F. Ost και Van de Kerchove)**

Παρεμφερείς απόψεις, με εκείνες των Perrin και Commaille διατυπώνουν και οι Ost και Van de Kerchove. Σύμφωνα με τελευταίους, όταν ο κοινωνιολόγος του δικαίου εξετάζει το δίκαιο «από τα έξω», πρέπει να ξέρει με πιο τρόπο προσεγγίζουν το δίκαιο «από τα μέσα» οι νομικοί. Η Κοινωνιολογία του δικαίου, λοιπόν, επειδή κινείται στο χώρο της διεπιστημονικότητας του δικαίου, υιοθετεί μια εξωτερική οπτική του νομικού συστήματος, η οποία, όμως, συνεκτιμά την εσωτερική νομική πλευρά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Α) Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Το δίκαιο αποτελεί σύνολο κανόνων που εφαρμόζονται στα άτομα ή σε ολότητες και τηρούνται με απειλή ποινής. Μπορεί να είναι εθιμικής ή νομοθετικής προέλευσης, προφορικό ή γραπτό. Πάντως είναι πανανθρώπινο, καθώς όπου υπάρχει κοινωνία, υπάρχει δίκαιο, «Ubi societas, ubi jus» ((Levy –Bruhl). Η άποψη αυτή δεν είναι αναντίρρητη. Μερικοί υποστηρίζουν ότι το δίκαιο δεν εμφανίζεται στις «απλές κοινωνίες» που μελετούνται από τους ανθρωπολόγους, αλλά συνδέεται με την εμφάνιση του Κράτους. Με αυτήν την άποψη δεν θα πρέπει να συγχέεται το γεγονός ότι το δίκαιο μεταβάλλεται στο χρόνο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την έννοια της προόδου.

Συγκεκριμένα, για την Κοινωνιολογία του δικαίου, από τη στιγμή που γίνεται το πέρασμα από τη φύση στον πολιτισμό και δημιουργείται η ζωή στην κοινωνία, κάνει την εμφάνισή του *το δίκαιο*. Παρουσιάζει αρκετή δυσκολία η περιγραφή και κατανόηση αυτού του περάσματος και η επινόηση του δικαίου. Οι Ρωμαίοι που θεμελίωσαν τη νομική, μιλούν για το μύθο της «Χρυσής Εποχής», όπου το δίκαιο δεν είχε γεννηθεί και οι άνθρωποι αγνοούσαν την τιμωρία και τον εξαναγκασμό...» (Ovide, *Metamorphoses*, I). Ωστόσο η κοινωνική ανθρωπολογία υποστηρίζει ότι η στιγμή της δημιουργίας των πρώτων κανονιστικών κανόνων συμπεριφοράς, που ενδεχομένως δεν ανήκουν στη σφαίρα του δικαίου, αλλά αποτελούν κοινωνικούς κανόνες ή αφορούν άλλες κανονιστικές τάξεις, εγκαινιάζεται με την *απαγόρευση της αιμομιξίας*, που συναντάται και ισχύει σε όλες τις

γνωστές ανθρώπινες κοινωνίες του κόσμου, όπως έχει αποδειχθεί ερευνητικά (E. Durkheim, C. Levi-Strauss, F. Heritier-Auge). Και αν η ακριβής ημερομηνία γέννησης του δικαίου δεν είναι απολύτως γνωστή, εντούτοις υπάρχουν χρονικά σημεία, όπου παρατηρείται μια «ισχυροποίησή» του, όταν οι κοινωνίες γίνονται σύνθετες και επιχειρούν να καθορίσουν κανόνες (νόρμες) και συμπεριφορές για να ρυθμίσουν την πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων. Αυτό το γεγονός δεν σημαίνει ότι οι εξωτικές κοινωνίες αγνοούσαν το νόμο ή ότι οι παραδοσιακές κοινωνίες δεν είχαν διαμορφώσει δίκαιο, εθιμικό κυρίως. (N. Rouland).

Το ρητό «Ubi societas, ibi jus» (όπου υπάρχει κοινωνία, υπάρχει δίκαιο) είναι πανανθρώπινο άραγε; Η άποψη ότι το δίκαιο είναι πανανθρώπινο αμφισβητήθηκε και προβλήθηκε η θέση ότι το δίκαιο συνδέεται με το Κράτος και κατά συνέπεια δεν υπάρχει σε κάθε κοινωνία. Ωστόσο όπως έχει αποδειχθεί σήμερα από έρευνες, το δίκαιο είναι πανανθρώπινο, αλλά και συνδέεται με κάποια μορφής εξουσία.

Η σύνδεση του δικαίου με το Κράτος είναι αυτή που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες και συνοδεύεται από μια διεύρυνση νομικού ελέγχου της κοινωνικής ζωής και από νέες επινοήσεις σε σχέση με τη διατύπωση του δικαίου και τις κυρώσεις. Το δίκαιο αποτυπώνεται σε γραπτούς κανόνες και περαιτέρω κωδικοποιείται στις βιομηχανικές και μετα-βιομηχανικές κοινωνίες.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι ποιος επιβάλλει τους κανόνες δικαίου σε μια κοινωνία ; Δύο θεωρητικά ρεύματα επιχειρούν να απαντήσουν σε αυτή την ερώτηση : α) η μονιστική θεωρία και β) η πλουραλιστική θεωρία.

Η μεν πρώτη άποψη θεωρεί ότι ένας τύπος κοινωνικής ομάδας, η καθολική κοινωνία, έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί κανόνες δικαίου. Με αυτήν την εγγελιανής συγγένειας θέση συμφωνούν οι περισσότεροι νομικοί. Η οργανωμένη σε Κράτος κοινωνία παράγει το δίκαιο. Το Κράτος συμπυκνώνει τη νεώτερη μορφή πολιτικής οργάνωσης όλων των κοινωνιών και σχηματίστηκε θεσμικά σε αντιπαράθεση προς άλλες αντίστοιχες ομοειδείς μορφές.

Η δε δεύτερη υποστηρίζει ότι κάθε κοινωνική ομάδα μπορεί να δημιουργεί κανόνες λειτουργίας, οι οποίοι μπορούν να υπερβούν το χαρακτήρα των εσωτερικών κανονισμών λειτουργίας, (εσωτερικοί κανονισμοί των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου) και να αποκτήσουν ισχύ κανόνων δικαίου (Gurvitch G). Το επιχείρημα ισχυροποιείται εφόσον υπάρχουν υπερεθνικά δίκαια, όπως το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό δίκαιο ή το δίκαιο που παράγεται από τον ΟΗΕ. Ωστόσο στα σύγχρονα κράτη οι κανόνες δικαίου που υπάρχουν για παράδειγμα στο καταστατικό μιας μονάδας υγείας που έχει συσταθεί με τη νομική μορφή νομικού προσώπου του ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, έχει τη δυνατότητα να δημιουργεί κανόνες δικαίου, αυτοί όμως δεν μπορεί να είναι αντίθετοι προς το κρατικό δίκαιο. Η κοινωνική ομάδα παραμένει υπό το νόμο ή το έθιμο. Πρόβλημα υπάρχει σε σχέση με τη νομική πρακτική που αναπτύσσεται, καθώς αυτή είναι δυνατόν να αποκλίνει, όχι τόσο από το πνεύμα του κρατικού δικαίου, το οποίο ενδεχομένως εξειδικεύει, προσαρμόζει, τελειοποιεί κ.α., αλλά αντίθετα ή παράλληλα με αυτό, όταν συνειδητά ή ασυνειδητά τροποποιεί, το αντικαθιστά ή παραβιάζει το δίκαιο. Πως μπορούμε να θεωρήσουμε αυτή την πρακτική σαν στοιχείο του δικαίου μιας κοινωνίας; Αν αυτοί οι «νέοι κανόνες» εφαρμόζονται, χωρίς αντίδραση από

την πλευρά των ενδιαφερομένων (πχ. των ασθενών που νοσηλεύονται), υπάρχουν σε λανθάνουσα κατάσταση και ενδεχομένως μπορεί να ενσωματωθούν στο κρατικό δίκαιο. Άλλωστε το δίκαιο τροποποιείται ή μετασχηματίζεται συνέχεια, εφόσον οι κοινωνίες αλλάζουν. Ακόμη και το ποινικό δίκαιο δεν εξαιρείται από αυτήν τη μεταβολή. Οι ανθρώπινες πράξεις δεν προσδιορίζονται από μόνες τους ως εγκληματικές ή αθώες (Levy-Bruhl H.).

Έτσι τίθεται η ερώτηση : *Τι είναι δίκαιο και τι είναι κανόνας δικαίου*, η οποία επιδέχεται πολλαπλές απαντήσεις από τη θεωρία στο πλαίσιο διαφορετικών επιστημονικών σχολών. Από γλωσσολογική πλευρά, η λέξη *δίκαιο* σημαίνει υπόδειξη προς τη δέουσα συμπεριφορά με μεγάλο βαθμό επιτακτικότητας (Παπαχρίστου Θ., 1, E Benveniste, 2, 108).

Επίσης, ο *κοινωνικός κανόνας*, αφορά στο τι πρέπει να πράττει το άτομο και άρα περιλαμβάνει το στοιχείο του δέοντος, σε αντίθεση με τις *συνήθειες* που συνιστούν μηχανική επανάληψη μιας ομοιόμορφης συμπεριφοράς. Έτσι οι κανόνες κοινωνικής ηθικής, ορισμένοι θρησκευτικοί κανόνες, οι συναλλακτικοί κανόνες κ.α. συνθέτουν «ένα ευρύ κανονιστικό πλαίσιο» που ρυθμίζει τη ζωή των ανθρώπων στην κοινωνία.

Μεταξύ των κανόνων ξεχωριστή θέση καταλαμβάνουν οι *νομικοί κανόνες*, των οποίων η ιδιαιτερότητα έγκειται στο γεγονός ότι το στοιχείο του δέοντος αντιδιαστέλλεται το είναι της πραγματικότητας. Είναι δηλαδή πιο απόμακροι από την κοινωνική πραγματικότητα (Παπαχρίστου Θ.).

Οι κανόνες δικαίου απαρτίζουν ένα σύνολο. Βρίσκονται σε αλληλοεξάρτηση, συνδέονται μεταξύ τους με σχέση αναγκαιότητας, συγκροτούν, με απλούστερη ή πολυπλοκότερη μορφή σύστημα ή κατά άλλη

άποψη πεδίο. Ήδη ο Ντυρκάϊμ έγραφε ότι «Όλοι οι νομικοί θεσμοί ενός ίδιου λαού ... σχηματίζουν το νομικό σύστημα της συγκεκριμένης κοινωνίας» (E. Durkheim).

Στις σύγχρονες κοινωνίες δυτικού τύπου, το κρατικό δίκαιο αποτελεί το μοναδικό νομικό σύστημα. Το κράτος, θεωρείται υποταγμένο στο δίκαιο (κράτος δικαίου) και είναι ο αποκλειστικός φορέας της νομιμοποιημένης βίας. Οι κανόνες του ισχύοντος νομικού συστήματος τίθενται από την πολιτεία με ορισμένη διαδικασία, είναι κανόνες γραπτοί και, συνήθως, κωδικοποιημένοι. Το νομικό σύστημα, ακόμη και στις σημερινές συνθήκες, στις οποίες φαίνεται να αυτονομείται από τις κοινωνικές διεργασίες, εμφανίζει έντονη διαπερατότητα στους κοινωνικούς κανόνες, τους οποίους είτε ενσωματώνει, είτε τους δίνει ιδιαίτερη σημασία, μέσω των «αόριστων» αξιολογικών εννοιών.

Εφόσον το δίκαιο προσδιορίζεται από τις συνθήκες που επικρατούν σε ορισμένη κοινωνία, παρατηρείται διαπλοκή και επικοινωνία των νομικών κανόνων με την πολιτική, την οικονομία, την ιδεολογία.

B) ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

1. Δίκαιο και Πολιτική. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η διαπλοκή του δικαίου με την πολιτική⁸ εμφανίζεται στη σχέση του δικαίου με το κράτος που αποτελεί την ανώτατη εξουσία, χωρίς, όμως, να παραβλέπεται και ο ρόλος «ιδιωτικών εξουσιών» ή ακόμη «μικρο-εξουσιών» κατά τον Φουκώ, που διαχέονται στο κοινωνικό σώμα και επηρεάζουν, άμεσα ή έμμεσα, την παραγωγή και την εφαρμογή του δικαίου.

Οι νομικοί κανόνες παράγονται από το κράτος - ιδίως από τη Βουλή με πρωτοβουλία της εκτελεστικής λειτουργίας- που διαθέτει «νόμιμη» και «νομιμοποιημένη» δύναμη και εξουσία επιβολής. Κατά τον Φουκώ «η άσκηση της δύναμης.. είναι ένας τρόπος δράσης κάποιων πάνω σε κάποιους άλλους... ένας τρόπος για τους μεν να δομήσουν το πεδίο δυνατής δράσης των δε» (Foucault, 1982), δηλαδή τι του «επιτρέπεται» και τι του «απαγορεύεται» να κάνει. Η εξουσία είναι θεσμοποιημένη δύναμη και ασκείται από άτομα, επειδή ανήκουν σε κάποιο θεσμό και κατέχουν κάποια θέση σε αυτόν. Η ελληνική γλώσσα δε έχει τον όρο «νομιμότητα» (legitimacy, légitimité) που σημαίνει τη νομιμοποιημένη οικειοθελώς ή αυθόρμητα αποδεκτή εξουσία και δεν διακρίνει από τον όρο νομιμότητα (legality, légalité) που αφορά στην εξουσία που βρίσκει έρεισμα στο νόμο και ενεργεί κατ' αυτόν (Διαμαντόπουλος, 1983). Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι «ο άλλος, εκείνος στον οποίο ασκείται παραμένει μέχρι τέλους υποκείμενο

⁸ «Πολιτική για μας σημαίνει την επιδίωξη να συμμετέχει κανείς στην άσκηση δύναμης (Macht) ή να επηρεάσει την κατανομή της δύναμης είτε μεταξύ κρατών ή μεταξύ κοινωνικών ομάδων εντός ενός κράτους» (Weber). Η πολιτική διαμορφώνεται στην κοινωνία από σχέσεις δύναμης, εξουσιαστικές δομές και πρακτικές (Dowding 1996).

δράσης», μολονότι αποδέχεται ότι η «σχέση εξουσίας μπορεί να είναι το αποτέλεσμα μιας προγενέστερης ή μόνιμης συγκατάθεσης (Foucault, 1982),

Οι νομικοί κανόνες εκφράζουν πολιτικές επιλογές και φέρουν το στοιχείο της υποχρεωτικότητας και του εξαναγκασμού, όσων ζουν εντός της επικράτειας. Είναι τελικά ο συσχετισμός των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που καθορίζει τη νομική ρύθμιση κάθε ζητήματος. Κάνοντας, για παράδειγμα, την πολιτική επιλογή η εκτελεστική λειτουργία της αποκέντρωσης του Συστήματος υγείας, η πρόταση: η παροχή υπηρεσιών υγείας πρέπει να γίνεται κατά το αποκεντρωτικό σύστημα, μετατρέπεται σε δεσμευτικό νομικό κανόνα, μετά την ψήφισή του από τη Βουλή. Έτσι η δημιουργία ενός πλέγματος θεσμών, όπως είναι οι Υγειονομικές Περιφέρειες, οι Διοικήσεις Υγειονομικών Περιφερειών ή παλαιότερα τα Περιφερειακά Συμβούλια Υγείας και Πρόνοιας, ακόμη και αν δεν διαθέτουν πολιτική δύναμη, ασκούν επιρροή και ενισχύουν τη θέση τους, απέναντι στους φορείς που υπάγονται σε αυτούς, αλλά και στους ασθενείς και άλλους χρήστες υπηρεσιών υγείας στην περιοχή ευθύνης τους.

Η θέσπιση, η τροποποίηση ή κατάργηση κανόνων δικαίου μπορεί να αποτελεί αντικείμενο αντιπαραθέσεων των κομμάτων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων, των παρατάξεων και των ομάδων πίεσης. Επίσης μπορεί η νομοθετική πολιτική, με τον τρόπο που ασκείται στις σύγχρονες κοινωνίες, να επιχειρεί να εξισορροπήσει αντιτιθέμενα συχνά οικονομικά, κοινωνικά και ιδεολογικά συμφέροντα. Ωστόσο η τελική επιλογή ανήκει στην εκτελεστική εξουσία. Επειδή όμως το κράτος είναι υποταγμένο στο δίκαιο (κράτος δικαίου), οι πολιτικές και οι αποφάσεις της εκτελεστικής λειτουργίας δεν μπορεί να είναι αυθαίρετες, όπως επίσης οι αποφάσεις της Διοίκησης και των διοικητικών οργάνων δεν μπορεί να είναι αυθαίρετες

(π.χ. οι αποφάσεις του εκάστοτε Υπουργού Υγείας ή των Διοικητικών Συμβουλίων των Νοσοκομείων).

Έτσι, η Κοινωνιολογία του Δικαίου, ερευνώντας τους αντικειμενικούς παράγοντες που προσδιορίζουν τη μορφή και το περιεχόμενο του δικαίου, ενδιαφέρεται άμεσα για τη διαπλοκή του δικαίου με την πολιτική, αναδεικνύοντας τους συσχετισμούς δυνάμεων που οδηγούν στις νομοθετικές επιλογές, τόσο για πολιτικής σημασίας θέματα, όσο και για ζητήματα που αφορούν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων, όπως είναι η οικονομική πολιτική, τα δικαιώματα του πολίτη, η εκπαίδευση, οι εργασιακές σχέσεις, η υγεία, τα ναρκωτικά και άλλες εξαρτήσεις, η βιο- τεχνολογία κ.α.

2.Δίκαιο και οικονομία. Η διαπλοκή του δικαίου με την οικονομία είναι γνωστό ότι αποτελεί τον πυρήνα της μαρξιστικής και βεμπεριανής ανάλυσης του δικαίου. Επίσης και η θεωρία της οικονομικής ανάλυσης, αποδίδει μεγάλη σημασία. Κατ' αυτήν η αποτελεσματικότητα των νομικών κανόνων «μετριέται» με τη συμβολή τους στη μεγιστοποίηση του ΑΕΠ.

Το δίκαιο και η οικονομία βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης. Από τη μια πλευρά το δίκαιο επηρεάζεται καθοριστικά από τις επικρατούσες οικονομικές συνθήκες και από την άλλη το δίκαιο συμβάλλει στη διαμόρφωση των οικονομικών συνθηκών. Ο θεσμός, π.χ. της ιδιωτικής κλινικής και των ιδιωτικών θεραπευτηρίων με τη νομική μορφή των ΑΕ ήταν *αποτέλεσμα* του αιτήματος της αγοράς για προσφορά υπηρεσιών υγείας και συσσώρευσης ταυτόχρονα κεφαλαίου, αλλά παράλληλα ήταν και *προϋπόθεση* για την προώθηση του σκοπού τους.

Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, το κράτος (π.χ. τα Εθνικά Συστήματα Υγείας) αποκτά μείζονες οικονομικές δραστηριότητες, καθώς οι υπηρεσίες

του παράγουν ή παρέχουν σημαντικά αγαθά και υπηρεσίες. Έτσι οι φορείς της κρατικής εξουσίας αποκτούν οικονομική δύναμη που αποκρυσταλλώνεται και στους νομικούς κανόνες. Αντίθετα στη σύγχρονη εποχή για παράδειγμα οι Μονάδες υγείας του ιδιωτικού τομέα, καθώς διογκώνονται αποκτούν τεράστια οικονομική δύναμη στο χώρο της υγείας. Ασκούν εξουσία όχι μόνο απέναντι στους εργαζόμενους, αλλά και απέναντι στους καταναλωτές υπηρεσιών υγείας. Ειδικά με την «παγκοσμιοποίηση» της οικονομίας, παρατηρείται το φαινόμενο, η ελεύθερη αγορά να απομακρύνεται από την κρατική εξουσία, με επακόλουθο και την «κρίση του κρατικού δικαίου».

3 Δίκαιο και Ιδεολογία Πέρα από την πολιτική και την οικονομία, το δίκαιο επηρεάζεται και από την ιδεολογία. Η έννοια της ιδεολογίας έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την κοινωνιολογία. Αναφέρεται σε ένα σύνολο πεποιθήσεων, στάσεων και παραστάσεων του ατόμου, που διαμορφώνεται κάτω από την επίδραση ιδεών, αξιών, πληροφόρησης ή γνώσης μέσω των οποίων αποκτάται ή κατ' άλλη άποψη επιβάλλεται ένας τρόπος σκέψης και αντίληψης του κόσμου. Η ιδεολογία θεωρείται νοητικό προϊόν και επηρεάζει «τα μυαλά των ατόμων». Ωστόσο δεν παύει να περιλαμβάνει τις ιδέες των κοινών ανθρώπων.

Το δίκαιο αποτυπώνει στους κανόνες του ορισμένες ιδέες, αξίες κ.α., οι οποίες στο βαθμό που «εσωτερικεύονται» από τα άτομα και θεωρούνται ως αληθινές, υλοποιούνται κατά την εφαρμογή τους και αναπτύσσουν καλές νομικές πρακτικές. Για παράδειγμα ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του νοσηλευόμενου ανθρώπου από τους επαγγελματίες υγείας και τα διοικητικά στελέχη, σε μονάδα του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, αποτελεί σημαντικό κανόνα που συμβάλλει στην αλλαγή της κυρίαρχης ιδεολογίας στις

υπηρεσίες υγείας. Έτσι το προσωπικό των μονάδων υγείας, ως αποδέκτες του νομικού κανόνα, προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους στα πρότυπα του νομικού κανόνα, όχι τόσο από το φόβο των ενδεχόμενων κυρώσεων, αλλά, κυρίως, γιατί δημιουργείται σε αυτά η πεποίθηση ότι αυτή η συμπεριφορά ανταποκρίνεται σε κάποια αυτονόητη τάξη πραγμάτων. Με τον τρόπο αυτό, τόσο οι επικρατούσες ιδέες υποστηρίζονται από τους νομικούς κανόνες, όσο και οι νομικοί κανόνες ενισχύονται από τις ιδέες αυτές. Η «ιδεολογία», π.χ. της γραφειοκρατίας στις δημόσιες υπηρεσίες, εμποδώνεται όταν ενισχύεται από νομικές ρυθμίσεις, ενώ παράλληλα θεωρείται αυτονόητη γιατί στηρίζεται στην υιοθετούμενη επί σειρά ετών πρακτική, καθώς απηχούν μία ιδεολογία βαθιά ριζωμένη στη συνείδηση των ανθρώπων.

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι νομικοί κανόνες ενστερνίζονται νέες ιδέες, σε ρήξη με την επικρατούσα μέχρι τότε ιδεολογία. Πάντως είναι αρκετά δύσκολη η ουσιαστική αποδοχή τους. Βασική προϋπόθεση αποτελεί η έστω και περιορισμένη, μαγιά των νέων αυτών ιδεών στην κοινωνική πραγματικότητα.

4. Δίκαιο και Υγεία

Στις σύγχρονες κοινωνίες, η διαπλοκή του δικαίου με την υγεία, αλλά και γενικότερα η επίδραση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην παροχή υπηρεσιών υγείας έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Η παραπάνω διαπλοκή αποτυπώνεται στη σχέση του δικαίου με το σύστημα υγείας και τη θέση μιας «διοίκησης» της υγείας που συγκροτείται από πολύμορφους φορείς, επιφορτισμένους να επιβλέπουν τόσο την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας όσο και την υγειονομική ασφάλεια. Παράλληλα αυτή εμφανίζεται στη ρύθμιση και εγκαθίδρυση καλών πρακτικών, στις σχέσεις επαγγελματιών

υγείας και διοικητικού προσωπικού με τους ασθενείς που πολλές φορές αναφέρονται σε αντικρουόμενα συμφέροντα και επηρεάζουν την ουσιαστική εφαρμογή και αποτελεσματικότητα των νομικών κανόνων. Η διεκδίκηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων επιφέρει βαθιές τομές αλλαγών στην εφαρμογή του δικαίου στον τομέα της υγείας. Επιπλέον οι αλματώδεις εξελίξεις της ιατρικής και της βιοϊατρικής τεχνολογίας θέτουν νέα ερωτήματα από την άποψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στα οποία συγκαταλέγεται το δικαίωμα στην υγεία. Δεν αρκεί πλέον να γίνονται μόνο σεβαστά τα δικαιώματα του προσώπου, αλλά είναι απαραίτητο να συνδεθούν με συλλογικές, επιστημονικές, οικονομικές και υγειονομικές ανάγκες του ανθρώπου και να επαναπροσδιορίσουν τις σχέσεις ατόμου-κοινωνίας, ανθρώπου και επιστήμης.

Γ) ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΘΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Πέρα από τη διαπλοκή του δικαίου με την πολιτική, την οικονομία και την ιδεολογία, την υγεία ή ακόμη με άλλα αγαθά, το δίκαιο καθορίζεται και από παράγοντες, που βρίσκονται εκτός της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Βασική σημασία παίζουν στη διαμόρφωση του εθνικού δικαίου, τα διεθνή νομοθετικά πρότυπα. Στις σημερινές κοινωνίες σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, το εσωτερικό δίκαιο δημιουργείται έχοντας πρότυπα, που επιβάλλονται ή προτείνονται από υπερεθνικές οντότητες : την Ευρωπαϊκή Ένωση ή Διεθνείς Οργανισμούς, όπως είναι το Συμβούλιο της Ευρώπης, ο ΟΗΕ, η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας κ.α.. Η αποδοχή τους συμβάλλει στην παραγωγή νομικών κανόνων, που μπορεί να συνάδουν ή μη με τις ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες. Το κατά αυτόν τον τρόπο

διαμορφωμένο δίκαιο, παρατηρούνται κοινωνικές συγκρούσεις. Παράδειγμα αποτελεί το δίκαιο της υγείας και οι διατάξεις που αφορούν τη συναίνεση ύστερα από ενημέρωση, το φάρμακο, τη διοίκηση των μονάδων υγείας, τη σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού κ.α.

Πράγματι, αυτό το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο στο χώρο του Δικαίου της υγείας, οι κανόνες του οποίου σχετίζονται άμεσα με κοινωνικές φαντασιακές σημασίες και παραστάσεις για την υγεία και την ασθένεια, καθώς και με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ως προς την παροχή υπηρεσιών υγείας και την οργάνωση των Μονάδων υγείας. Αυτές οι ιδιαιτερότητες προξενούν συγκρούσεις μεταξύ της εθνικής νομοθεσίας και των διεθνών κειμένων, που τα Κράτη-μέλη έχουν επικυρώσει, όπως είναι η συναίνεση του ασθενή στην ιατρική μετά από ενημέρωση. Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι παραβιάσεις της ΕΣΔΑ μπορεί να καταλήγει σε καταδίκες από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπως συνέβη με υποθέσεις που αφορούν την ακούσια νοσηλεία.

Το δίκαιο που διαμορφώνεται με την εισαγωγή υπερεθνικών κανόνων συνιστά μια μορφή *νομικής πολιτισμικής επαγωγής ή πολιτισμικής πρόσμειξης* (acculturation juridique), με επακόλουθα φαινόμενα νομικού πλουραλισμού σε πολλούς τομείς. Ωστόσο σήμερα, τουλάχιστον ως προς το ζήτημα της αποδοχής κανόνων δικαίου που αφορούν στο σεβασμό και στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, γίνεται προσπάθεια διαμόρφωσης και αποδοχής ενός κοινού οικουμενικού νομικού πολιτισμού.

Δ) ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ, ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ, ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ, ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

Η Κοινωνιολογία του Δικαίου ενδιαφέρεται για την έρευνα της σχέσης των νομικών κανόνων και της κοινωνικής αλλαγής. Οι θεωρίες της κοινωνικής αλλαγής, που επικράτησαν τον 19^ο αιώνα, αναφέρονται σε θεωρίες της κοινωνικής εξέλιξης και της ριζικής αλλαγής της δομής της κοινωνίας. Σήμερα η ανάλυση στρέφεται κυρίως στις θεωρίες του κοινωνικού μετασχηματισμού (θεσμών, πολιτιστικών στοιχείων κ.α.).

Επίσης οι θεωρίες της κοινωνικής αλλαγής μπορούν να διακριθούν σε μακρο ή μικρο επίπεδο ανάλυσης ή σε μελέτες για τους εξωτερικούς ή εσωτερικούς παράγοντες της κοινωνίας ή των θεσμών (π.χ. του Νοσοκομείου), ή σε έρευνες για τα αίτια της κοινωνικής αλλαγής (μεταβολή στον τρόπο παραγωγής, τεχνολογική ανάπτυξη), ή ακόμη τους φορείς της αλλαγής κ.α.

Η ριζική αναδιοργάνωσή της κοινωνίας αφορά και τον μετασχηματισμό του νομικού συστήματος. Ιστορικό παράδειγμα αποτελεί η επινόηση του κρατικού δικαίου που χαρακτηρίζει τη μετάβαση στις κοινωνίες της νεωτερικότητας. Το κρατικό δίκαιο ήταν προϋπόθεση και συνέπεια της αλλαγής.

Ο εκσυγχρονισμός του δικαίου μιας χώρας μπορεί να είναι πλήρης ή να αφορά ορισμένους μόνο τομείς. Αυτό γίνεται με την αποδοχή ξένων δικαίων ανεπτυγμένων δυτικών κοινωνιών από κοινωνίες υπό ανάπτυξη, στις οποίες οι νομικοί κανόνες συνδέονται άμεσα με την παράδοση και την εκφορά του δικαίου. Συμβαίνει όταν οι πολιτικές, οικονομικές και άλλες

συνθήκες έχουν ανάγκη από κανόνες που συνδέονται με το κρατικό δίκαιο της νεωτερικότητας. Παράδειγμα αποτελεί η Ιαπωνία που εισήγαγε το γερμανικό δίκαιο. Ακόμη ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας, μπορεί να αφορά συγκεκριμένους τομείς, όπως είναι το σύστημα υγείας στην Ελλάδα.

Η μεταρρύθμιση των νομικών κανόνων σε σχέση με τις αλλαγές που γίνονται σε ορισμένους θεσμούς, κοινωνικές ομάδες ή ακόμη και συνθήκες στην κοινωνία, συνδέεται άμεσα με την άσκηση της νομοθετικής πολιτικής. Η ουσιαστική μεταρρύθμιση, που δεν αποτελεί απλή τροποποίηση της νομοθεσίας, είναι αρκετά δύσκολο εγχείρημα. Συχνά εμφανίζεται το παράδοξο, κάποια δεδομένα να αποδεικνύουν την αναγκαιότητα της θεσμικής αλλαγής, ενώ άλλα να δείχνουν ότι υπάρχουν αντίθετοι παράγοντες. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν οι νομικοί κανόνες που διέπουν το θέμα της ακούσιας νοσηλείας και γενικότερα το ζήτημα της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης.

Ε) ΧΩΡΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

Στη σύγχρονη κοινωνία, ελάχιστες είναι οι κοινωνικές σχέσεις που δεν ρυθμίζονται από το δίκαιο. Σε αυτές ανήκει η φιλία. Ορισμένα ιδεολογικά ρεύματα που ανήκουν στο «νομικό φιλελευθερισμό», θεωρούν ότι το κρατικό δίκαιο πρέπει να αφήσει χώρο ελεύθερο δικαίου. Κατ' αυτές τις απόψεις, η κοινωνία με αυτορύθμιση μπορεί να επιλύσει τα αναφερόμενα προβλήματα. Παράδειγμα που απασχόλησε τις έννομες τάξεις ήταν η συζήτηση για αυτορύθμιση ή ρύθμιση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής τη δεκαετία του 80.

Επίσης τα ίδια ερωτήματα αυτορύθμισης ή ρύθμισης επισύρει και το ζήτημα της ευθανασίας. Σε περίπτωση που το κρατικό δίκαιο αφήνει ελεύθερους χώρους δικαίου σε άλλες ρυθμιστικές σφαίρες, τότε θα αυξηθούν οι συγκεκριμένοι χώροι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ – Η ΝΟΜΟΘΕΤΗΣΗ

Την Κοινωνιολογία του Δικαίου αφορά άμεσα η ουσιαστική παραγωγή του δικαίου. Στις κοινωνίες του κρατικού δικαίου, η παραγωγή των κανόνων δικαίου γίνεται κυρίως μέσω της διαδικασίας της θέσης των νόμων ή ‘νομοθέτησης’. Εκτός από τις τυπικές πηγές του δικαίου, που διδάσκει η νομική επιστήμη, δηλαδή το νόμο και το έθιμο, η Κοινωνιολογία του δικαίου μελετά, επίσης, κάθε διαδικασία που παράγει ρυθμιστικούς κανόνες της κοινωνικής συμπεριφοράς.

A) Η ΝΟΜΟΘΕΤΗΣΗ

Η θέσπιση ή θέση των κανόνων δικαίου γίνεται από το κράτος με ορισμένη προβλεπόμενη νομικά διαδικασία. Ωστόσο ο όρος ‘νομοθέτηση’ σημαίνει τη συμβολή της Κοινωνιολογίας του Δικαίου στη διαδικασία θέσης ή θέσπισης των κανόνων δικαίου. Αυτή η συμβολή επικεντρώνεται «στη συγκέντρωση, ανάλυση και ερμηνεία όλων εκείνων των δεδομένων, τα οποία είναι χρήσιμα στο νομοθέτη, τόσο για την απόφαση περί ορισμένης νομικής ρύθμισης, όσο και για τον καθορισμό του περιεχομένου του σχετικού νομοθετήματος».

Σημαντικό ρόλο παίζουν:

Οι έρευνες. Αυτές αφορούν στη διερεύνηση της αναγκαιότητας για νομοθετική παρέμβαση, στην ανίχνευση των αιτημάτων των πολιτών ή των

τυχόν αντιδράσεών τους και στην αποτελεσματικότητα της ρύθμισης. Παράδειγμα αποτελεί η επίλυση του προβλήματος των προμηθειών στα νοσοκομεία ή η νομοθετική ρύθμιση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Επίσης συνεισφέρει στο περιεχόμενο των σχεδίων νόμων ή κανονιστικών πράξεων. Τα δεδομένα από τη μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας μπορούν να έχουν άμεση επίδραση στη διαμόρφωσή τους.

Τα μέσα έρευνας μπορεί να είναι η δημοσκόπηση, ο πειραματισμός ή η ‘κατασκευή’/ ‘επινόηση’ μοντέλων.

α) η έρευνα της κοινής γνώμης, ως προς τα για νομοθετική ρύθμιση προβλήματα. Γίνεται έτσι καταγραφή της κοινής γνώμης, η οποία είναι δυνατόν να δείξει κάποιες τάσεις που βοηθούν στη θέσπιση του νόμου. Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ (Bourdieu) που ασκεί έντονη κριτική στην αξιοπιστία της δημοσκόπησης «(...) η έρευνα γνώμης πραγματεύεται την κοινή γνώμη ως απλό άθροισμα ατομικών γνώμων, που έχουν συγκεντρωθεί σε κάποια κατάσταση απομόνωσης, αφού το άτομο εκφράζει κρυφά και μόνο του μια μεμονωμένη γνώμη. Στις πραγματικές καταστάσεις οι γνώμες είναι δυνάμεις και οι συσχετισμοί γνώμης είναι συγκρούσεις ισχύος ανάμεσα σε ομάδες».

β) το δημοψήφισμα, κατά το οποίο αναζητείται η γνώμη ή βούληση των πολιτών για θέματα μεγάλης σημασίας, που επιδρούν στην ριζική αλλαγή και αναδιοργάνωση των κοινωνικών θεσμών, όπως είναι για παράδειγμα η ‘ευθανασία’ ή η ‘αναπαραγωγική κλωνοποίηση’ κ.α. Στην περίπτωση αυτή που αποτελεί μορφή άμεσης δημοκρατίας, απαραίτητη είναι η ουσιαστική ενημέρωση των πολιτών ώστε με πλήρη συνείδηση να δώσουν την ψήφο τους.

γ) ο νομοθετικός πειραματισμός, κατά τον οποίο ο νόμος θεσπίζεται και εφαρμόζεται «πειραματικά» σε ορισμένη περιοχή ή για ορισμένο χρονικό διάστημα. Τα αποτελέσματά του αξιολογούνται και στη συνέχεια είτε ψηφίζεται να ισχύσει σε εθνικό επίπεδο είτε γίνονται βελτιώσεις είτε εγκαταλείπεται η νομοθετική προσπάθεια. Αυτή η μέθοδος θέσης των κανόνων δικαίου είναι εξαιρετική. Παράδειγμα αποτελεί «η δοκιμαστική κατάργηση της θανατικής ποινής στην Αγγλία το 1965», ο νόμος για τις αμβλώσεις στη Γαλλία το 1975 και οι νόμοι της βιοηθικής στη Γαλλία που θέτουν χρονικό όριο την πενταετία για τυχόν αναθεώρηση και γενικότερα βελτίωση. Είναι γεγονός ότι η μέθοδος αυτή μπορεί να εμφανίζει τεχνοκρατικά πλεονεκτήματα, αλλά δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου και μειώνει την αποτελεσματικότητα του νόμου.

δ) Η ‘κατασκευή’ ή ‘επινόηση’ μοντέλων επιδιώκει τη σε συνθήκες «εργαστηρίου» μέτρηση ή εκτίμηση των παρεμβάσεων και αποτελεσμάτων του νόμου στην κοινωνική πραγματικότητα. «Το νομοθετικό μοντέλο κατασκευάζεται με βάση την «προσομοίωση» (simulation) της πραγματικότητας». Όμως η κοινωνική πραγματικότητα εμφανίζει δυναμικότητα και κινητικότητα. Διέπεται όχι μόνο από σταθερά, αλλά και από ασταθή ή συγκυριακά στοιχεία. Έτσι τα προβλεπόμενα αποτελέσματα εύκολα μπορεί να ακυρωθούν ή μεταβληθούν κατά την εφαρμογή τους στην πράξη.

Οι πρακτικές. Η καταγραφή και ανάλυση των καλών ή κακών πρακτικών, σε επίπεδο νομικό, διοικητικό ή κοινωνικό επιδιώκεται η λήψη υπόψη από το νομοθέτη αυτών των δεδομένων και η αξιολόγησή τους. Βέβαια δεν σημαίνει ότι η επί χρόνια εφαρμογή μιας πρακτικής επηρεάζει άμεσα ή ακόμη και εμποδίζει την παρέμβαση του νομοθέτη. Για παράδειγμα, η

πρακτική του «δώρου», χρηματισμού των γιατρών και άλλων επαγγελματιών υγείας ή εργαζομένων στις μονάδες υγείας δεν σημαίνει, επειδή συμβαίνει ότι πρέπει να νομιμοποιηθεί. Αντίθετα ο νομοθέτης θα πρέπει να κινούμενος στη σφαίρα «του δέοντος» να αναγνωρίσει το πρόβλημα και να το επιλύσει. Έτσι οι πρακτικές δεν σημαίνει ότι ακολουθούνται κατά γράμμα στη διαμόρφωση του κανόνα δικαίου. Ωστόσο απασχολούν τη διαμόρφωσή του. Τα τελευταία χρόνια η πολιτική ανάπτυξη καλών πρακτικών μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο τόσο στη θέσπιση των νόμων όσο και στην εφαρμογή τους.

B) ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

- Είναι γνωστό από τις γενικές αρχές του αστικού δικαίου, ότι το σύγχρονο κρατικό δίκαιο πηγάζει από το νόμο και το έθιμο. Ο νόμος διακρίνεται σε τυπικό και ουσιαστικό νόμο. Οι τυπικοί νόμοι ψηφίζονται από τη Βουλή με πρωτοβουλία της εκτελεστικής λειτουργίας, ενώ οι ουσιαστικοί νόμοι ανήκουν στην κανονιστική αρμοδιότητα της Διοίκησης. Σήμερα η αύξηση της νομοθετικής παραγωγής, τυπικών και ουσιαστικών νόμων δημιουργεί παθολογικά φαινόμενα. Αυτά είναι αφενός η πολυνομία, αφετέρου η μετατροπή των νομικών κανόνων σε εργαλείο άσκησης της κρατικής πολιτικής.
- Το έθιμο ορίζεται ως πηγή του δικαίου. Ωστόσο σε εξαιρετικές περιπτώσεις στη σύγχρονη εποχή παράγει νομική υποχρέωση.
- Η νομολογία, μολονότι δεν ανήκει στις άμεσες πηγές στις χώρες του ηπειρωτικού κρατικού δικαίου, χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο. Οι δικαστικές αποφάσεις, που παγιώνονται και

επαναλαμβάνονται, ιδίως των Ανωτάτων Δικαστηρίων, λαμβάνονται υπόψη με το σκεπτικό ότι έχουν εθνικό χαρακτήρα. Επίσης, σημαντική πηγή στην παραγωγή των νομικών κανόνων για την Κοινωνιολογία του δικαίου παίζει η στροφή της νομολογίας προς νέες λύσεις. Αντίθετα η νομολογία στο αγγλοσαξωνικό δίκαιο διαμορφώνει τους κανόνες δικαίου.

- Η νομική θεωρία δεν είναι «πηγή δικαίου». Παίζει ρόλο έμμεσα τόσο στην αποσαφήνιση του δικαίου, όσο και στη θέσπιση των νόμων. Πέρα από άλλους ειδικούς στο προς ρύθμιση πρόβλημα, οι νομικοί αποτελούν συχνά μέλη των νομοπαρασκευαστικών επιτροπών.
- Οι Διεθνείς Συμβάσεις συνιστούν τυπική πηγή του δικαίου, εφόσον έχουν επικυρωθεί από κάθε κράτος. Αποτελούν εσωτερικό δίκαιο και έχουν αυξημένη τυπική δύναμη, όπως και το Σύνταγμα. Δύο είναι τα σημαντικά θέματα: α) Η ομοιομορφία και η εναρμόνιση του δικαίου των κρατών-μελών της ΕΕ πραγματοποιείται ιδίως με την εισαγωγή του Ευρωπαϊκού δικαίου. Για παράδειγμα οι Οδηγίες, που επιχειρούν να εκσυγχρονίσουν τις εθνικές νομοθεσίες, προΐόν συχνά γραφειοκρατικής διαδικασίας και άγνοιας των ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών των κρατών-μελών ή παραγνώρισης των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων, κατά την ενσωμάτωσή τους στο εσωτερικό δίκαιο προσκρούουν με την εκεί κοινωνική πραγματικότητα. β) Η επίδραση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δίνει δυνατότητα διαμόρφωσης μιας νομολογίας που εισάγει ενιαία το νομικό πολιτισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και έρχεται σε ρήξη με το εσωτερικό δίκαιο ή θεσμούς στο εσωτερικό των εθνικών κρατών.

Γ) ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ

1. **Η πολυνομία.** Αποτελεί παθολογικό φαινόμενο, κατά το οποίο παρατηρείται πληθωρισμός κανόνων δικαίου. Έχει αποδειχθεί ερευνητικά ότι από το 1975-1999 ψηφίστηκαν 2600 τυπικοί νόμοι που αντιστοιχούν κατά μέσο όρο σε 100 νόμους το έτος ή σε ένα νόμο κάθε 3,5 ημέρες (Παπαχρίστου 1999). Επίσης τυπικό παράδειγμα πολυνομίας συνιστά η ειδική νομοθεσία για την υγεία και τις υπηρεσίες υγείας. Το φαινόμενο του νομικού πληθωρισμού έχει ως συνέπειες αφενός τη νομο-αγνωσία από τους εργαζόμενους, αλλά και τους ειδικούς και αφετέρου τη ποιότητα των νόμων. Για παράδειγμα μια προσεκτική μελέτη της νομοθεσίας της υγείας θα διαπιστώσει ότι σε κάθε νόμο υπεισέρχονται διατάξεις που δεν αφορούν το κύριο αντικείμενο ρύθμισης του νόμου.

2. **Η υπερεξουσιοδότηση** νομοθετικής αρμοδιότητας στην εκτελεστική λειτουργία. Εμφανίζεται έτσι το παθολογικό φαινόμενο, οι νόμοι να μην ρυθμίζουν πλέον ένα κοινωνικό πρόβλημα, αλλά να αφήνουν τη Διοίκηση να «νομοθετεί», η οποία συχνά αναβάλλει την έκδοση κανονιστικών πράξεων (διαταγμάτων, υπουργικών αποφάσεων κ.α.) με αποτέλεσμα να παρατηρείται στασιμότητα και μη επίλυση των προς ρύθμιση καταστάσεων, όπως είναι οι οργανωτικοί νόμοι της υγείας, στους οποίους προβλέπονται συχνά νέες και πρωτοπόρες μονάδες και δομές οι οποίες παραμένουν ως νομοθετική πρόβλεψη και άλλοθι πολιτικής υγείας. Ακόμη η Διοίκηση ασκεί δημόσια πολιτική μέσω κανονιστικών πράξεων της Διοίκησης, κάνοντας κατάχρηση της νομοθετικής της αρμοδιότητας.

3. Η κρίση του κρατικού δικαίου και η εμπέδωση του νομικού πλουραλισμού. Παίρνουν μεγάλες διαστάσεις και οφείλονται σε φαινόμενα, όπως η αυτορύθμιση και η ρύθμιση από συλλογικότητες θεμάτων εργασίας και δεοντολογίας (συλλογικές συμβάσεις εργασίας, κανονισμοί εργασίας, κώδικες δεοντολογίας). Επιπλέον εμφανίζεται και ο ‘δικαιοδοτικός πλουραλισμός’ με την αποδοχή νέων θεσμών προστασίας των δικαιωμάτων ή απόδοσης του δικαίου (μεσολάβηση, διαιτησία, επίλυση διαφορών, αθλητικά δικαιοδοτικά όργανα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΤΥΠΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ, Η ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Το νομικό σύστημα είναι ημι-αυτόνομο και ανοικτό στην κοινωνία. Ο νόμος με τη θέσπισή του έχει ως συνέπεια την τυπική εφαρμογή του. Ισχύει και δεσμεύει όλους, αφού δημοσιευθεί στην εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ακόμη όλοι οι πολίτες θεωρείται ότι είναι γνώστες του νόμου, καθώς άγνοια νόμου δεν αναγνωρίζεται. Για την Κοινωνιολογία του δικαίου το τελευταίο αποτελεί παράδοξο, επειδή στη σημερινή νομική πραγματικότητα παρατηρείται το παθολογικό φαινόμενο της πολυνομίας.

Έτσι από τη θέσπισή του, ο νόμος ισχύει, έστω και αν ουσιαστικά δεν εφαρμόζεται και παραμένει ανενεργός. Αυτό συνιστά κοινωνικό πρόβλημα που απασχολεί θεωρητικά και ερευνητικά την Κοινωνιολογία του δικαίου. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν νομικοί κανόνες του δικαίου της υγείας, που αφορούν τις προμήθειες και την αμοιβή των προμηθευτών, τη σύνταξη επιχειρησιακών σχεδίων δράσης, την τήρηση του ωραρίου από το ιατρικό προσωπικό, την εφαρμογή των δικαιωμάτων των ασθενών στην πράξη κ.α..

Το κρατικό - θετικό δίκαιο επινοήθηκε, μεταξύ άλλων, καταρχήν για να εφαρμόζεται όχι μόνο τυπικά, αλλά και ουσιαστικά. Πρόκειται για την ουσιαστική εφαρμογή του νόμου (effectivité). Ωστόσο ένας κανόνας δικαίου μπορεί να εφαρμόζεται ουσιαστικά και να ρυθμίζει ενεργά την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων, στην πράξη όμως είναι αναποτελεσματικός, καθώς δεν επιτυγχάνει τους σκοπούς για τους οποίους θεσπίστηκε. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για την αποτελεσματικότητα του κανόνα δικαίου (efficacité). Για παράδειγμα, οι αυστηρές δικαιοκρατικές διαδικασίες

τήρησης των διατάξεων που αφορούν την ακούσια νοσηλεία επέφεραν μείωση των εισαγωγών, όπως προκύπτει από ερευνητικά δεδομένα, προς όφελος της κοινοτικής ψυχιατρικής φροντίδας, ενώ στην Ελλάδα αυξήθηκαν, στο βαθμό που δεν αναπτύχθηκαν, παρά τη νομοθετική πρόβλεψη, υπηρεσίες ψυχικής υγείας στην κοινότητα, κατά τρόπο ολοκληρωμένο, ορθολογικό και συστηματικό.

Στη μη ουσιαστική εφαρμογή εντάσσονται ορισμένα φαινόμενα που παρατηρούνται σε περιπτώσεις κανόνων ‘ελαστικού δικαίου’ ή ‘ήπιου δικαίου’ (soft law), αλλά και ‘αυστηρού δικαίου’ ή ‘άκαμπτου δικαίου’ (hard law). Επιπλέον ανήκουν και οι λεγόμενοι νομικοί κανόνες σε αχρησία.

Καταρχάς οι κανόνες ‘ελαστικού δικαίου’, που συχνά έχουν στόχο τον εκσυγχρονισμό της κοινωνικής ζωής και αφήνουν αποκλειστικά στην επιλογή των ατόμων το ζήτημα της εφαρμογής τους, πολλές φορές δεν ακολουθούνται από τους πολίτες οι οποίοι μένουν απαθείς μπροστά στις νέες ρυθμίσεις. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί ο πολιτικός γάμος, η σύμβαση κοινοκτημοσύνης των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων κ.α. Επίσης, στις περιπτώσεις που οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να εφαρμόσουν το νόμο, εμφανίζονται φαινόμενα μη ουσιαστικής εφαρμογής. Ακόμη και όταν προβλέπονται κυρώσεις με τη μορφή προστίμων και άλλων ποινών, όπως είναι η συναίνεση στην ιατρική πράξη και η ενημέρωση του ασθενή, η παράβαση του ΚΟΚ κ.α. Τέλος, η διατήρηση αναχρονιστικών διατάξεων, που έχουν πέσει σε αχρησία είναι εντελώς ανενεργείς, όπως οι διατάξεις για τη μονομαχία.

Στη μη ουσιαστική εφαρμογή των κανόνων δικαίου επιδρούν πολλοί παράγοντες, όπως η νομική πολιτισμική πρόσμειξη (αποδοχή ξένου δικαίου,

εισαγωγή ξένων νόμων, μεταφύτευση ξένων νομικών κανόνων), αλλά και η μη γνώση των νόμων, η έλλειψη ενημέρωσης, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες της Διοίκησης, η αδράνεια των διοικητικών οργάνων και στελεχών, η θέση εμποδίων και η ανάπτυξη αντιστάσεων κ.α. με επακόλουθο τη μεγάλη καθυστέρηση υλοποίησης του νόμου. Επίσης η καθυστέρηση της εκτελεστικής εξουσίας του κράτους να εκδώσει τις κανονιστικές πράξεις (π.δ. και Υ.Α.) για την ουσιαστική εφαρμογή του νόμου. Τέλος οι χρονοβόρες διαδικασίες, όταν επιπλέον για την ουσιαστική εφαρμογή του νομικού κανόνα απαιτούνται έργα υποδομής.

Σημαντικό ρόλο τόσο στην αποτελεσματική όσο και στην ουσιαστική εφαρμογή του νόμου, παίζουν, εκτός από τους δικαστές και το διοικητικό προσωπικό των φορέων και κάθε εργαζόμενος που έχει επιπλέον και διοικητικές αρμοδιότητες.

➤ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Το εργαστηριακό μέρος του μαθήματος γίνεται με μελέτες περίπτωσης που αφορούν κυρίως το πεδίο του δικαίου της υγείας και με ερευνητικές εφαρμογές στις υπηρεσίες υγείας. Επίσης γίνεται ειδική αναφορά στην μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας, αλλά επιπλέον και στις τεχνικές της σύνταξης και διατύπωσης νομικών και διοικητικών εγγράφων, εκθέσεων, πορισμάτων κ.α.

I. ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ & ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΜΕΛΕΤΗ

Aubert V., (ed.), *Sociology of Law*. Penguin Books, 1969, 1972.

Bobbio N., Το μέλλον της Δημοκρατίας, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, 1993.

Bourdieu P., « La force du droit. Éléments pour une sociologie du champ juridique », Actes de la recherche en sciences sociales, no 64, septembre 1986, p. 3-19.

Bourdieu P., Carbonnier J., Treves R., Λαμπίρη-Δημάκη Ι., Παπαχρίστου Θ., *Κοινωνία, Δίκαιο, Ηθική*. Πέντε κείμενα. Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993.

Carbonnier J., *Sociologie Juridique*. Paris, Armand Collin, 1972, Paris, PUF, 1994, 2004.

Kalogeropoulos D., Notes tenant lieu d'AIDE-MEMOIRE pour l' examen de Sociologie juridique (1992-1993). Université Libre de Bruxelles.

Treves R., *Sociologia del Diritto*. Torino, G. Einaudi, 1988 [γαλλική μετάφραση *Sociologie du Droit*, Puf, Paris, 1995].

Δουζίνας Κ.-Warrington R., *Ο λόγος του Νόμου. Ερμηνεία, αισθητική και ηθική στο δίκαιο*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1996.

II. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ιντζεσίλογλου Ν., *Κοινωνία και Νέα Τεχνολογία*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 1992.

Ιντζεσίλογλου Ν., *Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 1990.

Ιντζεσίλογλου Ν., *Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 1990.

Καλτσώνης Δ., *Κράτος και Ανενέργεια του Νόμου*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.

Μαυρογιάννη Δ., *Κοινωνιολογία του Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986.

Μητροσύλη Μ., «Η μετάβαση από τη Βιοηθική στο Βιοδίκαιο», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 20, 2008 Εκδ. Αντ. Σάκκουλα., σ. 171-197.

Μητροσύλη Μ., *Η Νομική και Κοινωνική Θέση των Ασθενών στο Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου*, Αθήνα, εκδ. Αίβαλη, 1995.

Μητροσύλη, Μ. & Φρονίμου, Ε. (2008). *Οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού. Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων*. ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2008.

Μητροσύλη, Μ., *Η Κατασκευή στις Κοινωνικές Επιστήμες. Εκ των Υστέρων*, 1, 1997, σ. 198-212.

Μητροσύλη, Μ., *Θεσμικά όρια-οριακοί θεσμοί. Εκ των Υστέρων*, 6, 2001, σ. 149-165.

Παπαχρίστου Θανάσης Κ., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις. Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, (τ. 1^{ος} 1984, τ. 2^{ος} 1986).

Παπαχρίστου Θανάσης Κ., *Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις. Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999.

Παπαχρίστου Θανάσης Κ., *Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις. Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999.

Σκουλούδης Ζ., *Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο και τον οικονομικό ρόλο του*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 2000.

III. ΞΕΝΗ

Arnaud A.-J., *Critique de la raison juridique, 1. Où va la Sociologie du Droit?* Paris, L.G.D.J., 1981.

Arnaud A.-J., *Jean Carbonnier, Renato Treves et la sociologie du droit*. Paris, L.G.D.J., 1995.

Aubert V., (ed.), *Sociology of Law*. Penguin Books, 1969, 1972.

Bourdieu P., « La force du droit. Elements pour une sociologie du champ juridique », *Actes de la recherche en sciences sociales*, no 64, septembre 1986, p. 3-19.

Carbonnier J., *Essais sur les lois*. Paris, Répertoire du notariat defrénois, 1979.

Carbonnier J., *Flexible droit*. Paris, L.G.D.J., 2001.

Carbonnier J., *Sociologie Juridique*. Paris, Armand Collin, 1972, Paris, PUF, 1994, 2004.

Chazel F.,-Commaille J., (direction), *Norme juridiques et régulation sociale*. Paris, L.G.D.J., 1991.

Commaille J., *L'esprit sociologique des lois*, Coll. Droit-ethique-societe, Paris, Puf, 1994.

Delmas-Marty Mireille, *Le flou du droit*. Paris, PUF, 1986.

Ehrlich E., *Grundlegung der Sociologie des Rechts*. München/Leipzig, 1913, Berlin, Duncker and Humblot, 1967.

Ferrari V., *Funzioni del Diritto*. Roma-Bari, Laterza, 1987.

Gurvitch G., *Eléments de Sociologie Juridique*. Paris, édition Montaigne (Fernand Aubier), 1940.

Kalogeropoulos D., Notes tenant lieu d'AIDE-MEMOIRE pour l' examen de Sociologie juridique (1992-1993). Université Libre de Bruxelles.

- Van de Kerchove M., - Ost F., *Jalons pour une théorie critique du droit*. Bruxelles, Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987.
- Van de Kerchove M.,- Ost F., *Le système Juridique entre ordre et désordre*. Paris, PUF, 1988.
- Lecorps Ph. , Paturet J-B. (1999): *Sante Publique du biopouvoir a la democratie*, ed. ENSP.
- Levy-Bruhl H., *Sociologie du droit*. Paris, PUF, 1961.
- Luhmann N., *Rechtssoziologie*. Hamburg, Reinbek/Rowolth, 1976.
- Miaille M., *Une introduction critique au droit*. Paris, F. Maspero, 1976.
- Mitrossilis M., *Intorno alla costruzione del diritto greco moderno. Una prospettiva sociologico-giuridica*, (traduzione del fracese di Al. Ferrari). *Sociologia del Diritto*, XIX:2, 1992, Milano, Giuffré p. 39-50.
- Ost F., et Van de Kerchove M., *De la pyramide au Reseau?*, Publications des Facultes Universitaires Saint-Louis, Bruxelles, (2002).
- Perrin F., *Sociologie Empirique du Droit*, Helbing &Lichtenhahn, Germany, 1997.
- Perrin Jean-François, *Pour une théorie de la connaissance juridique*. Genève-Paris, Libraire Droz, 1979.
- Rouland N., *Anthropologie Juridique*. Paris, PUF, 1988.
- Serverin E., *Sociologie du Droit*, La Decouverte, Paris, 2000.
- Tarde G., *Les transformations du droit. Etudes sociologiques*. Paris, Alcan, 1906.
- Teubner G., *Droit et réflexivité* (γαλλική μετάφραση). Paris, L.G.D.J.
- Timsit G., *L'archipel de la norme*, (γαλλική μετάφραση), Paris, Puf, 1997.
- Treves R., *Sociologia del Diritto*. Torino, G. Einaudi, 1988 [γαλλική μετάφραση *Sociologie du Droit*, Puf, Paris, 1995].
- Treves R.,-Ferrari Vincenzo, *L'insegnamento sociologico del diritto*. Milano, Edizioni di communita, 1976.
- Weber M., *Rechtssoziologie* (επιμέλεια Joh. Winckelmann). Newvied, Lucherhand, 1973. (ελληνική μετάφραση, με τίτλο *Οικονομία και Δίκαιο. Κοινωνιολογία του Δικαίου*. Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1979, γαλλική μετάφραση *Sociologie du droit*, Paris, Puf, 1986).

Περιοδικά

Droit et Cultures, Paris, L'édicions L'Harmattan.

Droit et Société, Paris, L.G.D.J.

Revue Interdisciplinaire d'Etudes Juridiques, Bruxelles, Facultés
Universitaires de Saint-Louis.

Social and legal studies, London, Sage Publications.

Sociologia del Diritto, Milano, Giuffré.

Αισυμνήτης, Περιοδικό (Χρονικά της Κοινωνιολογίας του Δικαίου), εκδ.
Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Επιστήμη και Κοινωνία, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.